

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІА ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ Й ОСВІТНЬОГО
МЕНЕДЖМЕНТУ ІМЕНІ ПРОФ. Є. ПЕТУХОВА**

**РОЗВИТОК ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу 07-441 групи
Спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)

Іванова Світлана Андріївна

Керівник: Н.В. СЛЮСАРЕНКО, д.пед.н.,
професор

Рецензент: О.В. ГЕРІНБУРГ, к.і.н., доцент

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ НА ХЕРСОНЩИНІ.....	6
1.1 Жіноча освіта як історико-педагогічна проблема.....	6
1.2 Періодизація розвитку жіночої освіти в Херсонській губернії наприкінці XIX – початку XX століття.....	14
РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ ДІВЧАТ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.....	19
2.1 Формування мережі жіночих закладів освіти у Херсонській губернії наприкінці XIX – початку XX століття.....	19
2.2 Зміст освітнього процесу в умовах різних типів закладів жіночої освіти Херсонської губернії наприкінці XIX – початку XX століття	31
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52
ДОДАТКИ.....	60

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні в Україні відбувається постійне реформування освітньої галузі, коли система освіти перманентно перебуває у стані пошуку нових принципів, форм та змісту педагогічного процесу відповідно до потреб суспільства. А тому важливим є звернення до національних та історичних здобутків українського народу, адже багато досягнень, які характерні для освітніх закладів, ґрунтуються на історичному досвіді минулого (в тому числі наприкінці XIX – на початку XX століття).

Аналіз праць науковців та педагогів-практиків дореволюційної доби свідчать, що однією з актуальних проблем кінця XIX – початку XX століття була жіноча освіта, що розглядається вченими як частина національної культури нашого народу. Проблеми жіночої освіти та виховання є однією з актуальних проблем і сучасного суспільства.

Науковий дискурс щодо розвитку освіти дівчат має значення для загального розуміння історії українського народу, історії жіноцтва, вивчення проблем функціонування роздільних закладів освіти, усвідомлення ставлення до жінки в суспільстві, її виховання.

Тому дослідження питання жіночої освіти в Херсонській губернії наприкінці XIX – на початку XX століття має значне пізнавальне, наукове та практичне значення, адже саме заклади жіночої освіти створили передумови для формування нової генерації жінок у регіоні.

Територія Херсонської губернії на відміну від інших регіонів Російської імперії у другій половині XIX століття майже не мала освітнього досвіду. Крім того, для її земель були характерними певні труднощі в освоєнні.

Таким чином, вивчення досвіду функціонування жіночої освіти на території Херсонської губернії у досліджуваний період дозволить з'ясувати особливості її становлення, виокремити характерні тенденції її

розвитку, актуалізувати позитивний ретроспективний досвід діяльності закладів жіночої освіти в умовах сучасних освітніх установ.

Становленню та розвитку жіночої освіти присвячено багато праць сучасних науковців. Серед них варто відмітити В. Добровольську, О. Кохановську, О. Литвиненко, Н. Слюсаренко, Т. Шушару, Т. Щетину та ін. У працях вищезазначених вчених розглядаються різносторонньо питання розвитку жіночої освіти та освіти в Херсонській губернії, однак, незважаючи на різносторонню дослідженість, проблема розвитку жіночої освіти кінця XIX – початку XX століття все ще залишається актуальним питанням сьогодення.

Таким чином, актуальність проблеми жіночої середньої освіти, недостатній ступінь її дослідженості, а також можливість творчого використання педагогічного досвіду минулого в роботі сучасних загальноосвітніх навчальних закладів України обумовили вибір *теми дослідження*: «Розвиток жіночої освіти в Херсонській губернії кінця XIX – початку XX століття».

Об'єктом дослідження є система жіночої освіти Херсонської губернії кінця XIX – початку XX століття.

Предметом дослідження є створення та розвиток закладів жіночої освіти в Херсонській губернії кінця XIX – на початку XX століття.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувалися наступні методи: пошуково-бібліографічний (систематизація та класифікація джерельної бази); узагальнення (формулювання висновків); аналізу, синтезу, порівняння (визначення структури й організації жіночої середньої освіти Херсонської губернії кінця XIX – початку XX століття); історико-хронологічний (аналіз динаміки та часової послідовності для виокремлення періодизації); історико-типологічний (класифікація результатів); історико-порівняльний (зіставлення історико-педагогічних фактів та виявлення спільних і відмінних рис).

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає в комплексному аналізі теорії і практики розвитку жіночої освіти в Херсонській губернії кінця XIX –початку XX століття, визначити тенденції розвитку жіночої освіти та окреслити можливості впровадження ретроспективного досвіду розвитку освіти в сьогоденні.

Загальне визначення мети дослідження конкретизується такими завданнями:

- проаналізувати рівень наукової розробки теми дослідження та уточнити сутність поняття «жіноча освіта»;
- виявити основні періоди розвитку освіти на Херсонщині у другій половині XIX – на початку XX століття;
- схарактеризувати основні тенденції розвитку жіночої освіти в Херсонській губернії досліджуваної доби.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання їх в освітній роботі для всіх ступенів освіти (зокрема, у викладанні курсів історії освіти, історії України, історії культури, спецкурсів з історії жіночої освіти на Херсонщині).

Робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел, додатків. Обсяг основного тексту викладено на 50 сторінках. Робота ілюстрована 5 таблицями. Список використаних джерел містить 79 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ НА ХЕРСОНЩИНІ

1.1. Жіноча освіта як історико-педагогічна проблема

Вивчення проблеми розвитку жіночої освіти в Херсонській губернії кінця XIX – початку XX століття охоплює широке коло питань. Виходячи з цього, однією з умов досягнення мети нашого дослідження вважаємо за необхідне розкрити основні поняття, які послужать основою для вивчення розвитку жіночої освіти в Херсонській губернії в кінці XIX - початку XX століття, а саме «жіночу освіту».

Вперше визначення поняття «жіноча освіта» зустрічається у Платона в трактаті «Держава» (427-347 роки до н.е.), де він під жіночою освітою розуміє «навчання дівчат танців і боротьбі, а жінок – маневрам, стройової підготовки, ...одягати і знімати озброєння, щоб змогли захищатися, якщо знадобиться, нарівні з чоловіками» [76, с. 24].

У вітчизняній історії питання про жіночу освіту вперше піднімалося князем Київським в «Повчанні Володимира Мономаха дітям» (1118 р.), який вважав, що жінок потрібно навчати основам сімейного життя і основам релігійних знань [65, с. 13].

У руському літописі: «Повість временних літ», «Слово о полку Ігоревім» йдеться про активну діяльність, готовності і можливості жінки брати участь в управлінні державою, що свідчить про її освітній рівень [45, с. 8].

З прийняттям християнства в питанні жіночої освіти з'являються нові завдання, пов'язані з підготовкою жінки до читання духовної літератури; спілкуванню на релігійні теми; ознайомленню з біблійною історією; ознайомленню з біблійними персонажами [76, с.26].

Розширення міжнародних зв'язків зажадало від київських князів готувати жінок до виконання обов'язків подружжя представницю королівської династії, що спричинило за собою необхідність навчати жінку не тільки основам грамоти, а й навчати жінку європейських мов, історії, елементів культури європейських та східних країн.

З кінця XVIII століття з появою братських шкіл відбуваються зміни в поглядах на питання про жіночу освіту. Зокрема, українських жінок навчали історії народу, культурі, читання, письма, етики, але найголовніше – основам національної культури [43, с. 142].

Освітні реформи Петра I (кінець XVII – початок XVIII століття) сприяли нового погляду на жіночу освіту. Зокрема, Петро I дав можливість здобувати освіту не тільки дівчатам з вищого суспільства, але і представницям найбідніших верств населення з метою залучення їх в виробничий працю [там само].

У XVIII – XIX ст. І. Бецкой, М. Пирогов, Н. Вишнеградський, К. Ушинський, І. Сікорський та ін. виступали за необхідність отримання жінками професійної освіти, підготовки їх до педагогічної діяльності [8, с.51].

У XX столітті Х. Алчевська, І. Сікорський, С. Русова, Н. Крупська, Л. Українка та ін. вважали, що жінку необхідно готувати не тільки до сімейного життя, до професійної діяльності, а й активно залучати їх до політичного і громадського життя країни .

Отже, ретроспективний аналіз вітчизняної літератури показав, що трактування поняття «жіноча освіта» змінювалося в залежності від соціально-економічних, політичних, культурних перетворень в період з XII до XX століття [3, с. 5].

Аналізуючі джерельну базу ми дійшли до висновку, що під жіночим освітою розуміли:

– в XII–XVII століттях – процес підготовки жінки до сімейного життя, ведення домашнього господарства, надання посильної допомоги

чоловікові, виконання релігійних приписів;

- в XVIII–XIX століттях – процес підготовки до сімейного життя, основам соціальної, суспільно-політичної, професійної діяльності;

- в XX столітті – процес всебічного розвитку жінки, підготовки до активної участі в суспільно-політичній, виробничій, професійної діяльності.

У сучасній педагогічній літературі, зокрема, в «Українському педагогічному словнику» під редакцією С. Гончаренко, поняття «жіноча освіта» трактується як «самостійна галузь освіти, що виникла в зв'язку з нерівноправним соціальним становищем жінок, проте що втрачають своє значення в умовах придбання жінками всієї повноти громадянських і політичних прав» [24, с. 66].

У «Педагогічному словнику» під редакцією І. Каирова поняття «жіноча освіта» розглядається як «можливість отримання рівних прав жінок у політичній, економічній та культурного життя» [55; 62].

В «Енциклопедичному словнику» під редакцією Ф. Брокгауза, І. Ефрона під «жіночим освітою» розуміється цілісна система виховання жінок, яке готував би її до виконання функцій жінки, матері, готової до виховання дітей і підготовці їх до життя [27, с. 63].

У «Великій радянській енциклопедії» під редакцією Б. Веденського відзначається, що жіноча освіта в результаті обмеження жінок в політичних, майнових прав зводиться до підготовки їх до ролі матері-охоронниці домашнього вогнища, що має лише початкову освіту [21, с. 70].

У «Педагогічній енциклопедії» А. Александрова немає чіткого визначення поняття «жіноча освіта», тут йдеться про те, що «жіноча освіта – це процес підготовки рівноправного члена суспільства, ... який в нашій країні реалізується в результаті встановлення повного економічного і політичного рівноправ'я жінок і здійснення культурної революції» [39, с.32].

Аналіз даних визначень дає можливість зробити висновки, що простежується три напрямки в формулюванні даного визначення:

перший: жіноча освіта – це процес підготовки жінки - матері, берегині домашнього вогнища;

другий: жіноча освіта – це процес підготовки члена суспільства, який може самореалізуватися себе шляхом придбання професії;

третій: жіноча освіта – це процес підготовки рівноправного члена суспільства, жінки нової генерації, здатної жити, працювати, займатися політикою, економікою, наукою в нових соціально-економічних умовах і мати рівні права з чоловіками.

У своєму подальшому дослідженні під «жіночим освітою» ми будемо розуміти процес засвоєння дівчатами систематизованих знань, умінь, навичок, спрямованих на формування всебічно розвиненої, гармонійної особистості жінки, підготовка її до виконання біологічної функції (матері, дружини), участі в соціально-економічній, політичному, культурному житті суспільства.

В ході дослідження ми прийшли до висновку, що в науково-популярній, психолого-педагогічній, філософській, соціологічній літературі кінця XIX – початку XX ст. проблема жіночої освіти розглядається в таких аспектах:

- стан жіночої освіти в конкретних регіонах за конкретний проміжок часу;
- організація навчальних закладів для жінок;
- організація навчально-виховного процесу в жіночих навчальних закладах;
- історіографічний аналіз стану жіночої освіти в Російській імперії і за кордоном.

Зокрема, Е. Федосова в роботі «Бестужевські курси – перший жіночий університет в Росії (1878–1918)» [79] дала визначення вищого жіночого освіти, розкрила особливості функціонування вищих жіночих

навчальних закладів Києва, Харкова, Одеси, представила порівняльну характеристику зарубіжних і вітчизняних аспектів розвитку жіночої освіти в кінці XIX – початку XX століття.

В кінці XIX століття в Україні М. Зінченко, О. Піллер здійснили короткий порівняльний аналіз зарубіжного досвіду навчання жінок і охарактеризували діяльність жіночих навчальних закладів Російської імперії в кінці XIX – початку XX століття [59, с. 102].

М. Захарченко в комплексній порівняльно-узагальнюючій роботі «Комерційне та технічне жіночу освіту в Австрії, Франції, Німеччини та Росії» [31] проаналізував, узагальнив і систематизував навчальні програми зарубіжних і російських комерційних та технічних жіночих навчальних закладів, показав особливості діяльності зарубіжних і російських жіночих навчальних закладів.

Значний інтерес для нашого дослідження мають фундаментальні роботи Е. Лихачової «Матеріали для історії жіночої освіти в Росії 1856–1880» [46], в яких вона описала історію розвитку педагогічної та професійної жіночої освіти нижчого, середнього і вищого рівнів в Російській імперії в XIX столітті, а також розкрила особливості навчально-виховного процесу в професійних навчальних закладах Росії і України, що послужило основою для подальшого дослідження особливостей діяльності різних типів жіночих навчальних закладів.

Д. Марголін в «Вадемекууме про вищу жіночу освіту...» і «Довіднику про повну загальну середню освіту...» описав правила прийому і програми всіх вищих жіночих загальноосвітніх, спеціальних та професійних, урядових, громадських та приватних навчальних закладів в Російській імперії в XIX столітті [76].

В. Мавріцко в роботі «Правила і програми жіночих навчальних закладів» представлені існуючі правила і програми жіночих навчальних закладів Москви, Санкт-Петербурга, Казані на початку XX століття [77, с. 309], що дає нам уявлення про організацію навчально-виховного

процесу в жіночих навчальних закладах і дає можливість порівняльно-порівняльного аналізу діяльності жіночих навчальних закладів на території Російської імперії в цілому і на території Херсонській губернії, зокрема.

А. Биков в газеті «Технічне та комерційне освіту», проаналізував роботу уряду щодо проектів розвитку жіночої освіти в Росії в XIX столітті [76, с. 124]. Представлені дані дали можливість простежити процес розвитку і становлення технічного і комерційного освіти на території Російської імперії і провести паралель з положенням технічних і комерційних навчальних закладів для жінок в Херсонській губернії.

М. Кузьмін в роботі «Нижча та середню спеціальну освіту в дореволюційній Росії» розглянув історію розвитку жіночої освіти в тісній єдності з політичними, соціально-економічними і культурними змінами, які відбувалися в імперії [35, с. 256], що дало можливість виділити соціально-економічні, політичні передумови становлення і розвитку жіночої освіти в імперії.

Ф. Паначін в дослідженні «Педагогічна освіта в Росії: історико-педагогічні нариси» підняв проблему отримання педагогічної освіти в жіночих навчальних закладах Росії, частково України, описав реформи і їх значення в області жіночого освіти, починаючи з XVIII і до початку XX століття [25, с. 532], в результаті чого була отримана загальна картина становлення та розвитку педагогічної освіти в жіночих навчальних закладах як Російської імперії в цілому, так і в Херсонській губернії, зокрема.

Аналіз дисертаційних досліджень виявив наступне. У кандидатській дисертації Н. Бенюх «Розвиток аптечної справи в Галичині XVIII – початок XX століття» знайшли відображення питання розвитку фармацевтичного жіночої освіти в Галичині [76, с. 152], на підставі чого нами був зроблений висновок про те, що в XIX – початку

XX століття існували жіночі навчальні заклади різної професійної спрямованості, а також дало можливість здійснити аналіз їх діяльності, виділити закономірності розвитку жіночих професійних навчальних закладів.

І. Волкова в дисертаційному дослідженні «Жіноче питання в Україні (II половина XIX століття)» розглянула професійну підготовку жінок в області медицини, сільського господарства, комерційного та педагогічної освіти [76, с. 153], що послужило основою для вивчення діяльності жіночих навчальних закладів різного профілю.

Роботи М. Мухіна «Недільна школа Х.Д. Алчевської та її роль в становленні освіти дорослих (1862-1919 г.г., 1977 р.)», Л.Вовк «Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)», О. Мазуркевич «Визначні українські педагоги – народні просвітителі. Х.Д. Алчевська та її сподвижники, 1963 р.» допомогли нам розкрити роль особистості в процесі становлення жіночої освіти в Україні у другій половині XIX – початку XX століття [76].

У дисертації І. Бахтадзе «Вища освіта грузинських жінок в 1870–1917 роках» розглянуто питання становлення та розвитку вищої жіночої освіти Грузії і частково Росії в кінці XIX – початку XX століття, на основі чого був зроблений порівняльний аналіз діяльності вищих жіночих закладів [14, с. 141].

У дисертаційному дослідженні Л. Применко «Проблеми жіночої освіти в національних системах освіти і виховання України і Франції (XVIII – перша чверть XX століття)» [24, с. 142] в історичному аспекті схарактеризовано особливості процесу навчання дівчат в закладах різних типів України та Франції, в результаті чого нами була зроблена спроба простежити і зіставити зміст і принципи діяльності жіночих навчальних закладів в Україні та Франції.

О. Аніщенко в дисертації «Розвиток професійного жіночої освіти в

Україні (друга половина XIX – початок XX століття)» [3] здійснила історико-педагогічний аналіз процесу розвитку жіночої професійної освіти в Україні у другій половині XIX – початку XX століття, що послужило основою для вивчення розвитку жіночої освіти в Таврійській губернії, так як територія України, як і територія Таврійської губернії, була частиною Російської імперії

В дисертаційній роботі «Етнопедагогічні традиції виховання караїмів Криму» Л. Редькіна порушила питання про освіту й виховання жінок-караїмок, представниць національних меншин Криму, дала характеристику деяким караїмським жіночим навчальним закладам на території Таврійської губернії в XIX – початку XX століття, показала їх роль в охороні національного «Я» і професійної підготовки з урахуванням вимог часу і регіону [76]. Це дослідження послужило основою для вивчення діяльності жіночих національних шкіл.

В. Постолатій в дисертаційному дослідженні «Розвиток комерційної освіти в Україні (1804-1920)» розкрила аспекти розвитку комерційної жіночої освіти в Україні [там само].

На основі роботи Н. Коляди «Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)» [6, с. 94] проведено всебічне цілісне поліаспектне дослідження процесу розвитку недільних шкіл для жінок в Україні у другій половині XIX – початку XX століття.

Отже, аналіз названих робіт показав, що в них розглядалися окремі питання розвитку жіночої освіти, а саме:

- надано порівняльний аналіз вищих жіночих навчальних закладів в Україні та за кордоном в кінці XIX – початку XX століття;
- описані правила прийому і навчальні програми всіх вищих, загальноосвітніх, спеціальних, професійних жіночих навчальних закладів в Російській імперії в XIX столітті;
- представлена характеристика комерційної і технічної жіночої освіти в Російській імперії і за кордоном;

- вивчені програми жіночих навчальних закладів Російської імперії кінця XIX – початку XX століття;
- описана історія розвитку професійної та педагогічної жіночої освіти в Російській імперії в наприкінці XIX – початку XX століття;
- розкриті особливості навчально-виховного процесу в професійних жіночих навчальних закладах України і Росії;
- проаналізовано роботу уряду в галузі жіночої освіти в Росії наприкінці XIX – початку XX століття;
- розглянуто розвиток жіночої освіти в єдності з політичними, соціально-економічними і культурними змінами в дореволюційній Росії;
- описані реформи в області жіночої освіти в Російській імперії в кінці XIX – на початку XX століття;
- охарактеризовано соціально-економічний стан жінок протягом досліджуваної доби;
- показано співвідношення жіночих і чоловічих навчальних закладів.

Таким чином, на сьогодні бракує комплексного дослідження розвитку жіночої освіти в Херсонській губернії в кінці XIX – на початку XX століття. Існують лише роботи, які тією чи іншою мірою торкаються окремих аспектів досліджуваної проблеми.

1.2 Періодизація розвитку жіночої освіти в Херсонській губернії наприкінці XIX – початку XX століття

У другій половині XIX ст. починає складатися організована система жіночої освіти, яка здійснювалась на базі спеціальних закладів. Систему закладів освіти для дівчат в цей час становили: закриті заклади освіти Відомства імператриці Марії, духовні та єпархіальні жіночі училища, приватні пансіони та школи для дівчат, проте у цей же період робляться перші спроби організувати новий тип жіночої середньої

школи – відкритої та встановової.

Одним з питань, яке було порушено суспільно-педагогічним рухом кінця XIX – початку XX століття був розвиток жіночої освіти на території Російської імперії. Проте варто зауважити, що, незважаючи на значно швидкі темпи розвитку жіночої освіти у пореформений період, кількість дівчат, які навчалися у початковій школі, збільшилася майже у 22 рази, а у середній школі – у 12 [6, с. 6].

Середня освіти для дівчат була проміжною ланкою між початковою та вищою освітою. Вона відігравала роль базової освіти. Вона могла бути професійно орієнтованою і готувала їх до професійної практичної діяльності [22].

Реформи 60-х років XIX століття сформували офіційну систему жіночої освіти Російської імперії, яка відрізнялася розгалуженістю та динамічністю. Вона розвивалась як по всій імперії загалом, так і по її губерніях зокрема, та у своєму розвитку випередила розвиток середньої чоловічої школи [23, с. 80].

Отже, наприкінці XIX століття сформувалися важливі нові тенденції розвитку освіти для дівчат: створено нові типи жіночих закладів; розширено їх мережу та географію по губерніях; започатковано суспільно-громадську діяльність у сфері освіти для дівчат. Стрімкий розвиток жіночої освіти наприкінці досліджуваної доби стає результатом взаємодії та взаємного впливу системи соціально-педагогічних факторів.

Аналіз запропонованих науковцями періодизацій розвитку жіночої освіти (в тому числі й на території Херсонської губернії) (О. Аніщенко [3], М. Гончара [18], Л. Добровольської [22], Н. Слюсаренко [69], Т. Шушара [76], Т. Щетини [77]) дозволив виокремити два основні періоди розвитку освіти дівчат в Херсонській губернії наприкінці XIX – на початку XX століття та виокремити основні чинники, які були характерними для цього періоду:

– I період – 1870–1900 рр. (активний вплив суспільно-педагогічного

руху на підтримку освіти дівчат, приватна та громадська ініціатива щодо відкриття різних типів шкіл для дівчат; позитивний вплив земств на розвиток жіночої освіти; посилення уваги до освіти дівчат національних утворень губернії; формування державної системи жіночої освіти);

– II період – 1900–1917 рр. (посилення уваги громадськості до жіночої освіти; послаблення релігійного змісту освіти дівчат, законодавче регулювання в Херсонській губернії та відкриття закладів жіночої професійної освіти; посилення тенденції спільного навчання дівчат та хлопців).

На основі дослідження можна також виокремити закономірності розвитку змісту діяльності закладів освіти на Херсонщині у кінці XIX – на початку XX століття. Зокрема: забезпечення різних верств населення в освіті; урахування питання національності у забезпеченні завдання освіти; залежність змісту від специфіки, типу та статусу, а також політичної ситуації в імперії; розширення змісту за рахунок уведення до навчальних планів і програм психології, філософії, збільшення обсягу предметів природничо-математичного циклу; відхід від класичного напрямку освіти до академічного та надання дівчатам за рахунок цього можливості отримання вищої освіти [47, с. 64].

Провідними чинниками розвитку освіти дівчат в Херсонській губернії стали:

- соціально-політичними (стала спрямованість політики держави у сфері освіти, її політичні коливання від консерватизму до лібералізму);
- соціокультурними (значний вплив західних філософських концепцій на зміст жіночої освіти).

Заклади жіночої освіти мали визначне значення для становлення особистості дівчат, формування їх духовного світу, життєвих цінностей та соціалізації у суспільстві. Найбільшою перевагою було те, що в умовах жіночих закладів освіти дівчата були рівноправними. У закладах існували певні правила, яких вони були зобов'язані притримуватись.

Педагогічний процес в закладах освіти для дівчат регулювався відповідними статутами, циркулярами. Також ефективність педагогічного процесу була зумовлена владним професіоналізмом педагогічного складу вчителів, які викладали (переважна більшість з них одночасно були вчителями у закладах чоловічої освіти) [26, с. 40].

Компаративний аналіз жіночої та чоловічої освіти протягом досліджуваної доби довів наявність певних методичних та організаційних змін в управлінні закладами освіти для дівчат.

Міністерство народної освіти постійно контролювало діяльність закладів жіночої освіти, які, в свою чергу, постійно звітували щодо кількісного та якісного складу учениць, навантаження, кадрового забезпечення, оплати праці, результатів навчання, кошторису, змісту позаурочної роботи та ін. У той же час в управлінні закладами жіночої освіти характерними були кілька взаємно протилежних тенденцій: протидія участі жінок у громадському житті – з одного боку, надання професійної освіти – з іншого. Все це доводить існування суперечностей між консервативною громадською свідомістю та невинним прогресом людства [15].

Аналіз архівних джерел та науково-педагогічної літератури дозволив встановити, що виникнення та розвиток принципово нових типів шкіл для дівчат стало найбільшим освітнім та соціально-педагогічним досягненням кінця XIX – початку XX століття. Це кардинально змінило загальний розвиток системи освіти в Російській імперії, адже в ній з'явився недержавний сектор, що спричинило руйнування монополії держави на освіту. Це виступало однією з провідних ідей громадського руху другої половини XIX століття. Випереджальний характер реформування системи жіночої освіти ліберальною бюрократією разом з силами громадського руху спричинив зміну структури та сформував нові перспективні шляхи подальшого розвитку системи освіти для дівчат [9, с.78].

Таким чином, серед передумов створення системи жіночої освіти в Херсонській губернії вважаємо наступні: реформування освітньої галузі, швидкий соціально-економічний розвиток регіону, законодавчі передумови розвитку жіночої освіти (Міністерство народної освіти, нормативне забезпечення закладів освіти для дівчат). Методи і форми жіночої освіти наприкінці XIX – початку XX століття були орієнтовані на самореалізацію особистості дівчини, гуманізму, розкриття природних задатків з урахуванням схильностей та інтересів.

Основними тенденціями, які були характерні для змісту освіти в закладах жіночої освіти наприкінці XIX – початку XX століття:

- посилення спрямованості на виконання випускницями професійної ролі у суспільстві, підготовки до вступу у заклади вищої освіти;

- посилення ролі національного та релігійного виховання на рівні держави;

- збільшення змістової складової у закладах жіночої освіти.

Загалом оцінюючи тенденції розвитку жіночої освіти в закладах XIX – початку XX століття, можна зробити висновок, що вони зумовлені такими чинниками:

- соціально-політичними (стала спрямованість політики держави у сфері освіти, її політичні коливання від консерватизму до лібералізму);

- соціокультурними (значний вплив західних філософських концепцій на зміст жіночої освіти).

РОЗДІЛ 2

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ ДІВЧАТ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1. Формування мережі жіночих закладів освіти у Херсонській губернії наприкінці ХІХ – початку ХХ століття

Під впливом суспільного руху в Херсонській губернії, територію якої репрезентовано у додатку Б, наприкінці 60-х років ХІХ ст. мережа закладів освіти для дівчат значно розширилась і, як наслідок, збільшилась кількість жінок, які мали можливість отримати освіти, зокрема в спільних школах [51, с.102].

Варто відмітити зростання чисельності жіночого населення в Російській імперії у другій половині ХІХ – початку ХХ століття (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка зростання освіти жіночого населення в Російській імперії (середина ХІХ – початок ХХ ст.)

Показники	1856 р.	1896 р.	1911 р.
Число учениць, тис.	36,9	810,3	2130,1
Відсоток від числа всіх учнів	8,2	21,3	32,1
Відсоток від жіночого населення	0,1	1,3	2,6

Джерело: [76, с.75].

Як бачимо з таблиці 2.1 число учениць протягом досліджуваного періоду збільшилось майже у 60 разів.

Проаналізувавши архівні документи Херсонської губернії кінця ХІХ – початку ХХ століття можемо зробити висновок, що в регіоні вже функціонувала різнорівнева, розгалужена система жіночої середньої освіти [24; 27; 30; 74; 75]. Карта закладів освіти Херсонської губернії станом на 1885/86 рік представлена у додатку В.

Відкриття жіночих середніх навчальних закладів у губернському місті Херсоні припадає на другу половину XIX ст., коли у 1854 році, під час Кримської війни, з Сімферополя до Херсона евакуювалися три сестри: Софія, Марія і Олена Гозадінови та відкрили приватну гімназію для дівчат, яку в 1867 році за підтримки губернатора П. Клушина було реорганізовано в державну Маріїнську гімназію [33, с. 53]. Пізніше у травні 1855 року сестри Гозадінови влаштували пансіон з програмою училища (2-го розряду) для шляхетних дівчат, до якого зарахували перші сорок вихованок. Курс навчання розраховувався на шість років, хоча було 4 класи (три основних і один підготовчий), при цьому підготовчий і перший класи були з дворічними курсами. Пансіон було реорганізовано у 1864 році у приватну гімназію, яка через три роки отримала статус громадської. Вона включала два підготовчих класів та шість основних. У 1866 році при гімназії було відкрито педагогічний клас з теоретичною і практичною підготовкою, проте після отримання статусу громадської, цей клас проіснував лише 1 рік [34].

У 1862 році недільна школа Коленка була перетворена в жіночу парафіяльну школу, яка мала сталий склад викладачів. Вже через рік (8 грудня 1863 року) ця школа була перетворена у прогімназію з чотирма класами навчання. У 1867 році педагогічна рада прогімназії отримала право іменуватися Маріїнсько-Олександрівською на честь одруження спадкоємця Цесаревича Олександра Олександровича і його дружини Марії Федорівни. Прогімназія знаходилася у відомстві Попечительської ради, яка складалася з місцевих викладачів середніх навчальних закладів і представників різних станів і товариств [36, с. 413].

Процес формування мережі жіночих середніх навчальних закладів Херсонської губернії кінця XIX – початку XX століття віддзеркалено у додатку Г.

У 1870 році гімназії було присвоєно ім'я Маріїнської та було відкрито 7-й клас, а в 1885 році відновлено педагогічний клас (8-й).

Маріїнсько-Олександрівська прогімназія у 1898 році була реорганізована у 2-гу Маріїнсько-Олександрівську жіночу гімназію. Гімназія Гозадінових (з 1885 року стала називатися Маріїнською на честь імператриці Марії) до 1901 року вже була просто не в змозі охоплювати всіх школярів: за існуючих паралельних класів кількість учениць досягла граничної норми. Друга жіноча гімназія також була переповнена, а кількість вихованок у деяких класах була 80 [40, с. 32].

Гімназії відкривались на підставі статутів навчальних закладів: Херсонська жіноча гімназія Г. Тюльпанової (до 1908 року – Г. Каліте) була відкрита у 1904 році як жіноче приватне семикласне першорозрядне училище вчителькою Ганною Василівною Каліте (з 1908 – Тюльпанова), вже в 1905 році реорганізована в жіночу п'ятикласну, а з 1906 р. – в шестикласну прогімназію. Починаючи з 1908 року вона стала повною з 8-м додатковим класом, що надавав випускницям фах домашніх учительок. Згодом вона іменувалась як Херсонська 3-тя жіноча гімназія, яка була закрита у 1920 році [58, с. 312].

У 1905 р. в Херсоні під керівництвом учителя Віри Іванівни Марченко відкрилася жіноча гімназія В. Марченко як приватне підготовче училище для дівчаток та хлопчиків, яке в 1911 році було реорганізоване в приватну жіночу гімназію з правами повної гімназії, а в 1913 році в ній було відкрито 8-й додатковий клас, який надавав випускницям фах домашніх учительок [67].

На початку 1860-х років в Одесі гостро відчувалась недостатня кількість середніх навчальних закладів – гімназій, особливо жіночих, однак ця проблема незабаром була розв'язана завдяки приватним ініціативам [66].

Заслуговує на увагу приватна жіноча гімназія Ольги Піллер, у якій станом на 1 січня 1865 року налічувалось 22 учениці, а на 1 січня 1866 року – 37 учениць. 5 серпня 1882 року вона була реорганізована з приватного жіночого 7-класного училища в жіночу 8-класну гімназію на

підставі «Положення про жіночі гімназії...» від 24 травня 1870 року [54, с.16].

У серпні 1892 року Міністерство народної освіти дозволило пані С. Куракіній-Текелій, колишній начальниці гімназії О. Піллер, відкрити в м. Одесі з 1 вересня 1892 р. жіночу гімназію з правами, наданими міністерським гімназіям. У серпні 1896 року було опубліковане офіційне розпорядження «Про передачу жіночої гімназії, утримуваної в м. Одесі добродійкою С. Куракіною-Текелій, дочці генерал-майора О. Шольп» [42, с. 8]. О. Шольп стала начальницею гімназії (затверджена на цій посаді 29 грудня того ж року). У 1903 році управління Одеського навчального округу повідомило про відкриття і закриття паралельних відділень у жіночих гімназіях округу, в тому числі і при V класі Одеської жіночої гімназії, заснованої О. Шольп. Аналогічні дозволи з питання відкриття паралельних класів були і в наступні роки, що свідчило про високий рівень викладання в гімназії і необхідність розширення мережі класів [53, арк.3].

Кількість приватних навчальних закладів, відкритих в Одесі, була значно більшою, ніж в інших містах губернії: 1856 р. – пансіон пані Матео (згодом гімназія пані Бракенгеймер) і Гептнер (згодом гімназія пані Березіної); 1858 р. – гімназія пані фон Огліо (згодом Маріїнська жіноча гімназія); (1864 р. – очолила О. Піллер, потім це гімназія С. Куракіної-Текелій, а згодом – О. Шольп); 1869 р. – гімназія пані Тровей (пізніше Чаушанської, потім О. Пашковської); 1876 р. – гімназія О. Бухтєєвої (згодом Жіноче комерційне училище) [15, с.34].

Але навіть у 1870-х роках було загальноновизнано проблему щодо жіночих навчальних закладів. У 1870 році, внаслідок збільшення мережі класів у Маріїнській гімназії, виникла думка про реформування Міського дівочого училища в прогімназію, а з часом ця потреба стала відчутнішою, особливо вона проявилася у 1879 році, коли 200 дівчаткам відмовлено було в прийомі до Маріїнської гімназії в зв'язку з

відсутністю місць. Внаслідок переповнення Рішельєвської і Другої гімназій, особливо молодших класів, з 1871/72 навчального року в Одесі була відкрита прогімназія, яка у 1874 році була реорганізована в 3-тю гімназію, а станом на 1 січня 1894 року в ній навчалось уже 293 учениці. Одеська шестикласна прогімназія була відкрита 9 вересня 1873 року та названа другою прогімназією, з 4 жовтня 1874 року була реорганізована в першу, а з 1 серпня 1892 року – у шестикласну прогімназію [28].

У 1910 році в Одеському навчальному окрузі функціонувало 85 міністерських жіночих гімназій, чотири єпархіальні жіночі училища, в яких навчалось 21 586 учнів [32, с.94].

Аналізуючи стан розвитку жіночої середньої освіти в Миколаєві, ми з'ясували, що зростання потреби населення міста в отриманні освіти вимагало створення нових навчальних закладів, у тому числі й жіночих, які були відкриті в період з 1870 по 1917 рр.: II жіноча гімназія (1898 рік), гімназія Зінової (1907 рік, а з 1913 року – Миколаївська III жіноча гімназія), Миколаївська жіноча гімназія товариства батьків (1917 рік) [41, с.153].

Ще в 1863 році Миколаївська громада відкрила I жіноче училище [50, с. 22]. На початку 1870 року в Миколаєві у 53 навчальних закладах міста навчалось 2 378 дітей, із них дівчаток було лише 258, які були ученицями трьох жіночих навчальних закладів: Миколаївської Маріїнської гімназії, Миколаївської жіночої прогімназії та приватного жіночого училища [51, с. 134]. Але серед жіночої молоді зростала кількість бажаючих отримати середню освіту, адже надати можливість отримати належну освіту своїм донькам висували вимогу тепер не лише представники дворян, духовенства та інтелігенції, а й інших прошарків населення – купці та буржуазія. Цей факт свідчить про народження тенденції щодо змін у становому складі учениць Миколаївської Маріїнської жіночої гімназії протягом 1864-1881 років [50].

У кінці XIX століття в Миколаєві порівняно з іншими містами Херсонської губернії спостерігалась тенденція до зростання мережі жіночих середніх навчальних закладів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Мережа миколаївських середніх навчальних закладів

Навчальний заклад	Кількість учениць
Миколаївська Маріїнська гімназія	308
Миколаївська 2-га громадська гімназія	141
Миколаївська жіноча прогімназія з підготовчим класом	150
Елементарна школа обох статей Ільїних	24
Елементарна підготовча школа Е. К. Тремер	10

Джерело: [50; 51].

Таким чином, можна зробити висновок, що найбільш розповсюдженим типом жіночих середніх навчальних закладів у Миколаєві були Маріїнські жіночі гімназії з педагогічним відділенням та підготовчим класом, що свідчить про надання професійного характеру середній освіті дівчат. Жіночі заклади міста Миколаєва за 1870 рр. та контингент в них, а також заклади освіти, які знаходилися у віданні Миколаївської дирекції відомства Міністерства народної освіти (станом на 1870 рік) відображено у додатках Д та Е відповідно.

Мережа жіночих навчальних закладів Єлисаветграда почала формуватися в кінці першої половини XIX ст. У 1846 році у Єлисаветграді були наступні жіночі навчальні заклади: училища повітові (68 учениць), приходські (70 учениць) та приватне Карнаухової (10 учениць), жіночі пансіони Погорелки (32 учениці) та Вередкович (20 учениць). Пансіон пані Фортвенглер існував з 1855 року, а після відкриття в кінці 1860 року жіночого пансіону пані Хрущевої вони були закриті, а згодом з відкриттям в Єлисаветграді громадської жіночої гімназії його знову відкрили. До приватних жіночих середніх

навчальних закладів міста належала також гімназія пані Кодьєвої, яка функціонувала протягом тривалого часу [56].

18 квітня 1860 року директор училища повідомив штатному наглядачу Єлисаветградського повітового училища, що опікун Одеського навчального округу дозволив відкрити в Єлисаветграді жіноче училище 2-го розряду. 10 жовтня 1860 року відбулося урочисте відкриття 2-класного жіночого училища відомства Міністерства народної освіти. 8 березня 1869 року з клопотанням Піклувальної ради дане жіноче училище, яке у той час складалося з одного підготовчого і чотирьох основних класів, з дозволу опікуна Одеського навчального округу, було реорганізовано з 2-го у 1-й розряд. Затвердженням Положенням про жіночі гімназії Міністерства народної освіти 24 травня 1870 року Єлисаветградське жіноче училище 1-го розряду було реорганізоване в Єлисаветградську громадську жіночу гімназію, яка складалася з шести класів. Починаючи з 1874 року гімназія стала семирічною, а з 1881-1882 навчального року при Єлисаветградській громадській жіночій гімназії за поданням педагогічної і Попечительської ради було відкрито восьмий додатковий педагогічний клас [56].

У 1902 році гімназія складалася з 7-ми звичайних класів із паралельними відділеннями в них, одного 8-го додаткового класу та одного підготовчого класу. Гімназія утримувалася за рахунок субсидій міста Єлисаветграда, Херсонського губернського та Єлисаветградського земства, на кошти за навчання і за оренду майна, на кошти, які були отримані від продажу речей, виготовлених ученицями гімназії на уроках рукоділля [16].

Станом на початок 1903 року в гімназії навчалася 688 учениць.

На початку 1906-1907 навчального року в гімназії було відкрито молодший підготовчий клас «для практичного засвоєння ученицями VIII класу прийомів початкового навчання» [21].

На кінець XIX ст. у навчальних закладах Єлисаветграда на відміну від інших міст Херсонської губернії охоплення середньою освітою дівчат було значно гірше [53] (табл. 2.3).

На території Єлисаветградського повіту Херсонської губернії у 1876 році була відкрита Вознесенська жіноча гімназія, мережа якої складалася з двох класів, а «на кінець 1902 року зросла і складала сім основних класів та один підготовчий» [4, с. 124].

Таблиця 2.3

**Мережа жіночих навчальних закладів Єлисаветграда
у кінці XIX століття та їх педагогічний склад**

Жіночі навчальні заклади	Кількість педагогів	Кількість учениць
Пансіон пані Тітаренкової	7	44
Міське двокласне училище (начальник пані Івановська)	3	12
Школа пані Владимирової	2	38
Школа пані Рогге	2	17

Джерело: [21].

Звіт про стан Вознесенської гімназії наведено в додатку 3.

Велике значення у забезпеченні навчально-виховного процесу відіграла підготовка педагогічного персоналу. Потреба в учительських кадрах у Херсонській губернії задовольнялася завдяки підготовці дівчат в учительських школах при земських повітових училищах, у спеціальних класах жіночих гімназій і училищ, у церковно-учительських школах, в єпархіальних жіночих училищах.

Громада Херсонської губернії приділяла велику увагу якості педагогічної освіти жінок. У Збірнику Херсонського земства (1892 р.) зазначалося: «...зрозуміло, що раз визнана важливість педагогічної освіти жінок, раз для досягнення цієї мети... міністерством відкриваються спеціальні педагогічні класи, то необхідна й найбільш

вірна, чітко вироблена організація занять у цих класах, щоб таким шляхом правильніше досягти окресленої мети» [2, с. 91-92].

Під час урядової реакції другої половини XIX століття на школи для дівчат почався наступ з метою позбавлення закладів жіночої освіти надання права ученицям бути домашніми вчительками. У цілому жіноча середня професійна освіта наприкінці XIX століття була недостатньо розвинена, а уряд не лише не брав на себе ініціативи в справі її організації, але й протидіяв ініціативі приватних осіб та громади [11].

Поряд з гімназіями і жіночими закритими навчальними закладами в кінці XIX століття в Херсонській губернії продовжувалося зростання жіночих середніх навчальних закладів відомства освіти – єпархіальних училищ [13, с. 47].

Таким чином, аналіз архівних джерел, статистичних документів доводять думку дослідниці жіночої освіти О. Куліш, що прослідковується «...прогресивність розвитку освіти в Херсонській губернії в порівнянні з іншими регіонами України. Наприкінці XIX ст. (1896 р.) у Херсонській губернії (без урахування міст Одеси та Миколаєва) функціонували 6 жіночих, 3 чоловічі гімназії, 2 жіночі прогімназії та 3 чоловічі. На початку XX ст. спостерігався інтенсивний розвиток середньої освіти на Півдні України під впливом соціально-економічних умов регіону та науково-технічного прогресу (47 % складала жіночі гімназії від їх кількості в Новоросії; 40 % – чоловічі)» [20, с. 180].

Оскільки в досліджуваний період уряд не приділяв належної уваги підготовці фахівців середньої кваліфікації, то в Херсонській губернії до 80-х років XIX ст. не існувало системи жіночої середньої професійної освіти. Лише у 1883 році при Міністерстві народної освіти Росії був створений відділ технічної та професійної освіти, який розпочав роботу над вирішенням цієї проблеми [20].

Першим кроком діяльності цього відділу було проведення 15 квітня 1896 р. III з'їзду діячів технічної і професійної освіти та прийняття «Положення про комерційні навчальні заклади», після чого їх мережа стала зростати [3], а в 1913-1914 роках в Україні було відкрито вже 15 таких училищ. Загалом, у 1913 році в Україні функціонувало 17 сільськогосподарських училищ з охопленням навчанням 2 697 учнів [73].

До системи професійної освіти кінця XIX ст. належали різні типи медичних шкіл. Відповідно до Положення «Про фельдшерські школи» з 1897 року термін навчання був збільшений до чотирьох років, що зумовлювалося специфікою даної галузі освіти, складністю фахової підготовки, обов'язковістю стажування або попереднього практичного досвіду. Разом з тим дещо скорочувалось викладання загальноосвітніх дисциплін, вводилося більше спеціальних предметів. Фельдшерські школи готували й акушерок. В межах України на кінець 1915 року середніми медичними навчальними закладами були: повивальні школи (8), фельдшерсько-акушерські школи (12) та фельдшерські школи (4) [70, с.174].

На початок 1917 року в 9 губерніях України функціонувало 26 учительських семінарій, однак недостатня кількість учительських кадрів спонукала земства відкривати педагогічні курси при повітових училищах [52, с.213]. Херсонська вчительська семінарія (1871 р.) була відкрита однією з перших в Україні.

Мистецькі навчальні заклади поділялись на художні та музичні. В Одесі функціонувало художнє училище, а, за даними Російського музичного товариства, у 1916 році в Херсонській губернії була відкрита консерваторія (м. Одеса), 2 середні музичні школи (м. Миколаїв, м. Херсон), приватні музично-театральні школи (3 – в Одесі, 3 – в Херсоні) [52, с. 94].

Треба зазначити, що в системі музично-театральних навчальних закладів у Херсонській губернії переважали приватні школи.

Жіночі професійні школи підрозділялися на декілька типів:

1. Школи із загальноосвітнім курсом в об'ємі початкового училища і з навчанням рукоділля. До них приймали дівчат віком більше семи років. Навчання тривало чотири або п'ять років. Завдання шкіл – навчання різних видів жіночої домашньої праці.

2. Школи з підвищеним курсом початкової освіти, куди вступали дівчата після закінчення міських однокласних училищ. Теоретичне навчання тут було невеликим, після чого учениці одержували практичну підготовку за фахом модисток, білошвейок, кравчинь тощо.

3. Школи, що одночасно надавали як загальноосвітню, так і професійну підготовку. Вони мали два відділення – загальне і ремісниче. У ремісничому відділенні з 42-45 тижневих годин навчання відводилося 30-35 на професійну підготовку [3].

Після революції 1905-1907 років збільшилась кількість дівчаток у середніх навчальних закладах. Важливою подією в історії жіночої освіти став проведений 1912 року перший Всеросійський з'їзд з питань освіти жінок. На ньому піддавалася розширеній критиці існуюча система освіти жінок, а також гостро постало питання щодо рівної освіти чоловіків і жінок у праві на освіту [27]. В Одесі у 1894 році було відкрито 20 професійних навчальних закладів і 13 ремісничих класів при загальноосвітніх школах, які розподілялися на групи:

1-ша група – чоловічі ремісничі, технічні та професійні навчальні заклади, де навчали слюсарно-механічного, столярного, токарного та живописно-малярного ремесел: Одеське міське ремісниче училище, Одеське технічне залізничне училище, ремісниче училище «Труд», ремісниче училище при Одеському міському сирітському будинку, майстерні та однокласне училище при єврейському будинку, Одеське громадське єврейське народне двокласне училище з ремісничим

відділенням, училище Одеської громади заступництва тих, які відбули покарання, і безпритульних, Одеське училище незрячих [3, с.152].

2-га група – жіночі професійні навчальні заклади, де навчали швацького, вишивальницького, в'язального та мереживного ремесел: Одеське міське дівоче училище, Одеське громадське жіноче єврейське професійне училище, жіночі єврейські професійні училища другого розряду «Сигнал» та «Гольштейн і Шпіглер», жіноче професійне училище Глозер, Одеське державне дівоче училище [там само, с.153].

Таким чином, під натиском суспільно-педагогічного руху уряд був вимушений дати дозвіл на відкриття жіночих середніх спеціальних навчальних закладів [21, с.76].

Але маємо констатувати, що до кінця XIX століття жіноча професійна освіта в Україні була все ж недостатньо розвинена, уряд не лише не брав на себе ініціативи в справі її організації, але часто протидіяв ініціативі громадських організацій та громадських організацій. У 1898 році професійних шкіл для дівчат було всього 48, навчальних майстерень, спеціальних ремісничих класів і шкіл – 30, шкіл домоводства та кулінарних шкіл – 3. Крім того, при деяких школах були окремі класи, в яких викладали рукоділля [7].

У 1913 році Міністерство народної освіти зазначало, що жіноча професійна освіта не мала достатньої державної організації. Переважна більшість заклади професійної освіти для дівчат відкривалися завдяки приватній ініціативі [22, с. 14].

Таким чином, починаючи з 1870 року по 1917 рік на території Херсонській губернії переважала мережа жіночих гімназій, яка формувалася завдяки реорганізації жіночих пансіонів, жіночих училищ та жіночих прогімназій.

2.2. Зміст освітнього процесу в умовах різних типів закладів жіночої освіти Херсонської губернії наприкінці XIX – початку XX століття

Аналіз змісту жіночої середньої освіти дозволив виявити динаміку її розвитку: трансформації релігійного змісту під впливом національно-громадського руху; наповнення змісту жіночої середньої освіти ідеями народності та національними традиціями [38, с.127].

З огляду на період 1870–1917 рр. розвиток змісту гімназійної освіти характеризувався розширенням планів і програм вивчення навчальних предметів у напрямку зміни класичної парадигми освіти та наближення його до суспільних потреб через збільшення кількості годин предметів природничого, математичного циклів, філософії та психології. Гімназійні навчальні плани та програми будувалися більш науково і послідовно, розширюючи обсяг теоретичних знань з різних галузей, практичних умінь, навичок. Серед усіх закладів жіночої освіти найбільш високий рівень освіти забезпечувала гімназія [44, с. 103].

Викладання російської словесності у вітчизняних жіночих гімназіях наприкінці XIX – початку XX ст. було спрямоване на залучення дівчат до духовних та матеріальних культурних цінностей [5].

Курс класичних мов, до яких було віднесено французьку, грецьку, латинську, російську, передбачав вивчення творів античної епохи. Ці знання дозволяли ученицям вільно орієнтуватися у граматиці та відпрацювати навички перекладу, а також наблизитися до традицій, цінностей та культури стародавніх цивілізацій [10].

Проведений аналіз педагогічної літератури, архівних джерел свідчить про те, що в жіночих гімназіях України у кінці XIX – початку XX століття навчання гімназисток сучасних іноземних мов здійснювалося засобами діалогу, що сприяло формуванню в них комунікативних умінь та навичок.

Викладання історії давало гімназисткам можливість простежити процес еволюції як усього людства в цілому, так й окремих культур. Зокрема для цього використовувались такі навчальні видання: «Історія Держави Російської» М. Карамзіна, «Історія Південно-західного краю» та «Історія долі Північно-західного краю» К. Батюшкова, «Історія Росії» С. Соловйова. Під час викладання історії учені-педагоги значну увагу приділяли дотриманню міжпредметних зв'язків із географією в питаннях колонізації, переселення народів, політичних та економічних відносин між ними, однорідності народонаселення різних країн і частин світу, шляхів сполучення, міграції народонаселення в межах однієї держави, поширення впливу світових релігій [43].

Відомо, що «найбільш популярними серед населення Херсонської губернії були гімназії, випускницям яких відкривався шлях до вищих навчальних закладів та початкових шкіл у ролі викладачів. Протягом семи років навчання у гімназії жінки вивчали російську мову, літературу, Закон Божий, історію, географію, математику, церковнослов'янську, латину, французьку (німецьку) мови, малювання, рукоділля, музику, співи, танці. Восьмий клас був педагогічним. До його навчального плану було включено педагогіку, дидактику, а також методику викладання таких предметів, як російська мова, чистописання, співи, малювання, арифметика» [63].

Для забезпечення уніфікації у навчанні Міністерство народної освіти підготувало та затвердило у 1874 році навчальні плани і програми. Вони були першими програмами загальнодержавного рівня для жіночих гімназій та прогімназій. Відповідно до них до нових навчальних планів до курсу навчання включалася алгебра, а до необов'язкових предметів віднесено педагогіку, яка не була передбачена попереднім положенням, а також стародавні мови, що викладалися лише у 9 жіночих гімназіях [76].

Вагомим внеском у вдосконалення змісту освіти в жіночих гімназіях було введення міністерських програм з французької і німецької мов [61, арк. 6].

Аналізуючи навчальні плани та програми жіночих гімназій Херсонської губернії, можна стверджувати, що гімназії давали ученицям ґрунтовні знання з математики, іноземних та стародавніх мов, проте більш високий рівень знань з цих предметів досягався за рахунок обмежень у вивченні предметів природничо-біологічного профілю. Це, в свою чергу, гальмувало процес всебічного розвитку особистості, та не повною мірою відповідало соціальним запитам суспільства. Такі висновки можна зробити, розглядаючи розклад уроків Вознесенської жіночої гімназії на 1900-1901 навчальний рік [29, арк. 10-13] (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Розклад уроків Вознесенської жіночої гімназії
на 1900-1901 навчальний рік**

Предмети	Число уроків по класах					
	підготовчий	1	2	3	4	5
Закон Божий	4	2	2	2	2	2
Російська мова	6	-	-	-	-	6
	-	4	4	3	3	-
	-	-	-	-	-	3
Математика	6	-	-	-	-	-
	-	3	3	3	-	-
	-	-	-	-	3	3
Історія з географією	-	-	-	2	2	-
	-	-	-	-	-	3
	-	2	2	2	2	-
Природна історія	-	-	-	-	2	2
Французька мова	-	5	5	4	-	-
	-	-	-	-	3	4
Німецька мова	-	5	5	4	3	-
	-	-	-	-	3	4
Чистописання	6	2	-	-	-	-
	-	-	2	1	1	-
Малювання	-	2	2	2	2	2
Рукоділья	-	-	3	3	3	2

Джерело: [29].

Аналіз змісту жіночої середньої освіти в першій Миколаївській Маріїнській гімназії свідчить про те, що в цьому навчальному закладі викладались такі навчальні предмети: «Закон Божий, російська мова (граматика, знайомство з найважливішими творами словесності), опис, арифметика і математика (рахування, основи геометрії), відомості з домашнього господарства, історія, природничі науки, німецька мова, французька мова; географія (у додатковому класі), читання, співи і танці. Зміст навчальних предметів у гімназії за характером і їх викладанням значно поступався чоловічим гімназіям» [33, арк. 3].

З метою надання допомоги здібним але малозабезпеченим ученицям у місті Миколаєві було організовано «Спілку взаємодопомоги особам, які прагнуть отримати освіту», яке проводило різноманітні масові добродійні заходи, зібрані кошти направлялися на підтримку дівчат, які бажали отримати середню гімназійну освіту, але не були спроможні платити за навчання [79, с.14].

Міністерством народної освіти у жіночих гімназіях було уведено додаткові педагогічні класи для підготовки дівчат до подальшої педагогічної діяльності, однак «навчання у 8-му класі повинно було здійснюватись відповідно до «Навчального плану додаткового VIII класу жіночих гімназій», згідно з яким визначався лише теоретичний зміст занять» [68, с. 93].

Педагогічна діяльність учителів жіночих гімназій, які викладали у 8-х педагогічних класах, виявила не лише відсутність у навчальному плані деяких теоретичних питань, але й проблему розподілу уроків на кожен навчальний предмет: «Практика навчальних закладів викликає в цьому відношенні великі суперечності. Чи не найбільш звичний розподіл урочних занять був таким:

Закон Божий на тиждень	– 2 уроки
Педагогіка	– 2 уроки
Російська мова	– 4 (2 спеціальних і 2 загальних)

Арифметика	– 4 уроки (теж)
Історія	– 2 уроки
Географія	– 2 уроки

Що стосується приватних шкіл, то відповідно до затвердженого у 1868 році «Положення про приватні навчальні заклади» обов'язковими предметами в цих навчальних закладах були Закон божий, російська мова. У свою чергу вибір інших предметів не було регламентовано, проте їх перелік мав затверджуватись попечителем навчального округу.

Працюючи за програмами, затвердженими Міністерством, прогімназії, училища та приватні гімназії тим самим наближалися за рівнем навчання до державних закладів освіти, проте відрізнялись методами викладання загальних предметів та індивідуальним підходом до кожної учениці (наприклад, якщо в Херсонській і Маріїнській гімназії у 1896 році навчалось 610 дівчат, то в приватній жіночій гімназії Каліте всього 381 учениця [8], що дозволяло більше приділяти уваги індивідуальним заняттям з кожною гімназисткою.

На сторінках газетних видань багато уваги приділялось висвітленню проблем навчально-виховного процесу в жіночих середніх навчальних закладах. Так, 26 січня 1883 року «Одеський листок» надрукував статтю «Впровадження викладання Закону Божого римсько-католицького віросповідання», де повідомлялося, що в жіночій гімназії О. Піллер вводиться викладання Закону Божого для учениць римсько-католицького віросповідання. Таких учениць у гімназії на той момент було всього 14, навчалися вони в різних класах; але під час цих уроків створювалися дві групи. 10 вересня 1883 року в газеті критично аналізували навчально-виховний процес у гімназії [54; 55].

У 1898 році «Південно-російський альманах» опублікував наступні відомості щодо змісту діяльності жіночої гімназії О. Шольп: «Програма така ж, як і в інших гімназіях Міністерства народної освіти, але тільки нові мови вивчаються за великої кількості уроків». У 1902

році було видане офіційне розпорядження «Про введення викладання гігієни у VIII класі жіночої гімназії О. Шольп»: «Міністерство народної освіти 18 грудня 1901 року рішенням № 34954 ввело у VIII класі Одеської жіночої гімназії добродійки Шольп як необов'язковий предмет викладання гігієни за затвердженою добродієм попечителем програмою, при двох уроках на тиждень» [19, с. 34]. Діяльність приватних жіночих навчальних закладів цікавила відомого педагога, громадського діяча М. Пирогова. У цей час він був опікуном Одеського навчального округу. Його рекомендацією було уведення практичні заняття педагогічного спрямування та запровадження практичних господарських вправ у жіночих пансіонах [55, с. 63].

Таким чином, огляд освітніх закладів кінця XIX – початку XX ст. наводить на думку, що кількість державних жіночих закладів освіти була не в змозі забезпечити існуючі потреби щодо освіти дівчат, що в свою чергу, сприяло відкриттю приватних закладів жіночої освіти, а це позитивно вплинуло на загальний культурний рівень громадськості, адже приватні заклади, відіграючи допоміжну роль, надавали можливість дівчатам губернії отримати освіту, долучитися до збереження та примноження культурних традицій. Зміст навчання в приватних закладах відповідав міністерським вимогам. Перевагою навчання в цих школах було забезпечення індивідуального підходу до кожної учениці, що, відповідно, впливало на розвиток кожної дівчини. Основними напрямками естетичного виховання (предмети художньо-естетичного циклу) у приватних жіночих гімназіях виступали музика та малювання, проте кількість годин на їх вивчення була значно обмежена. Проте ці предмети мали велике значення для формування творчих та всебічно розвинених особистостей дівчат [37].

Разом з гімназіями були утворені епархіальні жіночі училища. До статуту, що затвердив цей тип середніх навчальних закладів, додавалася ще й програма, що включала загальні напрями викладання навчальних

предметів у кожному класі училища. Розробка докладних програм із кожного предмета і вибір навчальних посібників покладалися на викладачів. Як зазначає О. Литвиненко, «для того, щоб пройти закінчений курс, виконати програму, Святий Синод дозволив переносити уроки з окремих предметів з одного класу в інший, але так, щоб загальна їх кількість не перевищувала 20 уроків на тиждень. Єдині програми, що детально визначали об'єм і зміст курсу з кожного предмета, були затверджені лише у 1895 році. У 1907 році відбулися істотні зміни навчального плану, внаслідок чого збільшилася кількість навчальних предметів за рахунок алгебри, природознавства, креслення, а також малювання та рукоділля, що були перенесені з переліку необов'язкових дисциплін в обов'язкові» [22]. Збільшилася кількість уроків російської мови, історії російської літератури, геометрії, історії, фізики і дидактики. Кількість годин предметів, на які відводилося 40% загальної кількості годин. Причому їх кількість на вивчення арифметики скоротилась з 18 до 12, Закону Божого – з 21 до 18, чистописання – з 10 до 6, географії – з 12 до 11. Оскільки в курс училища були внесені істотні зміни, то і загальна кількість уроків у всіх класах значно збільшилася. Так, 4 класі на тиждень стало 25 уроків замість 18, у п'ятому – 16 замість 20, у шостому – 28 замість 20. Це, відповідно, вимагало й змін у шкільному розпорядку та переходу на п'яти урочну систему [28].

У навчальних планах Одеських Єпархіальних училищ, яких налічувалось чотири, передбачався шестирічний курс навчання. Дівчата вивчали такі предмети: Закон Божий, церковні співи, чистописання, російська мова і словесність, російська література, загальні основи геометрії, арифметика, історія, загальні відомості з фізики, старослов'янська мова, географія, педагогіка. До обов'язкових відносили також рукоділля та ведення домашнього господарства, а до необов'язкових предметів, що викладалися за окремі кошти, музика,

малювання, нові мови. Дана програма відрізнялася стислістю змісту та структури. Докладні програми складання докладних програм покладалося на училища. У 1895 році було складено нові програми для єпархіальних училищ. Їх особливість була у одночасному змісту та обсягу відповідно статуту 1868 року, чітко регламентували вивчення курсу з кожного навчального предмета [29; 68].

Після закінчення єпархіального училища, дівчата мали право викладання у церковноприходських та народних школах. Педагогічну практику «єпархіалки» могли проходити у різних типах шкіл: недільних, церковнопарафіяльних, які, подекуди, відкривалися спеціально з метою формування бази практики для дівчат [46]. Освітній рівень вчителів церковних шкіл наведено в додатку К.

У позаурочний час для учениць організовувалася індивідуальна самостійна робота, яка включала, зокрема, позакласне читання та виконання домашніх письмових робіт, які виконувалися майже з усіх дисциплін (Закон Божий, історія, дидактика, словесність, фізика та географія). Особливу увагу акцентували на темах, що стосувались майбутньої життєдіяльності випускниць єпархіальних жіночих училищ [50, арк. 12-13, 22].

Таким чином, розроблений для дівчат духовного звання зміст середньої освіти за своїм рівнем відповідав зразкам світських жіночих середніх закладів освіти. Вони забезпечували дівчатам повноцінну підготовку до суспільної діяльності та сімейного життя. Варто зазначити також значення єпархіальних училищ щодо надання дочкам духовенства матеріальної незалежності в сім'ї за рахунок надання можливості подальшої професійної діяльності [57].

Аналіз архівних матеріалів доводить, що надання освіти в жіночих школах у досліджуваний період у Херсонській губернії поєднувалось із вивченням спеціальних навчальних предметів. Крім жіночих середніх навчальних закладів, активно відкривались професійні жіночі навчальні

заклади. Таким навчальним закладом стало Одеське жіноче училище 1-го розряду, випускниці якого «отримують від училища атестат чи свідоцтво на звання вчительок рукоділля, майстринь та підмайстринь» [3, с. 10].

Одеська комерційна гімназія ставила своїм завданням дати дівчатам середню загальну і спеціальну освіту, однак у подальшому не змогла розгорнути свою діяльність за такою програмою [62].

До навчальних предметів, що викладались у VIII класі в Єлисаветградській жіночій гімназії А. Э. фон Оглю у 1869 році за розпорядженням місцевого повітового начальства, додавалася «Методика мистецтва креслення» [71; 72].

В Єлисаветградських жіночих пансіонах Титаренкової та Фортвенглер у 1855 році вихованкам викладалися наука та рукоділля, необхідні в домашньому побуті для господині, а також музика і мови, але «в зв'язку з відсутністю вчителів останні два предмети не вивчалися» [71, с. 145].

Проведений аналіз архівних джерел щодо планів та програм для різних типів закладів освіти для дівчат Херсонської губернії кінця XIX – початку XX століття засвідчив їх відповідність програма та планам Міністерства народної освіти. Проте треба відзначити громадську активність щодо їх доповнення практичним та гуманітарним напрямками.

Як зазначає О. Литвиненко, «Жіночі училища призначалися в основному для дівчаток міських станів «середнього достатку». Згідно з «Положенням», жіночі училища ділилися на два розряди – шестирічні і трирічні. В училищах першого розряду викладалися Закон Божий, російська мова, арифметика, основи геометрії, географія, загальні відомості з природної історії і фізики, всесвітня і російська історія. Охочих, крім того, навчали за додаткову платню чистописанню, малюванню і рукоділлю, іноземним мовам (французькій і німецькій),

танцям, музиці, співу. В училищах другого розряду вихованкам викладали: Закон Божий, коротку граматику російської мови, скорочену російську історію, географію, основи арифметики, чистопописання і рукоділля. Училища обох розрядів переслідували одну й ту ж мету: «повідомити ученицям ту релігійну, етичну і розумову освіту, яка вимагається від кожної жінки, особливо від майбутньої матері сімейства» [57, с. 764].

Зміст навчання у закладах освіти для дівчат був більш скороченим, ніж у чоловіків, що, в свою чергу, позбавляло їх права подальшого вступу до закладів вищої освіти [60, с.384].

Отже, незважаючи на оголошену рівність жінок і чоловіків у здобуті освіти, насправді це була лише ілюзія, адже обсяг знань, який надавався дівчатам та хлопцям значно відрізнявся, хоча обсяг годин, які були заплановані під вивчення предметів був майже однаковим. Проте зміст був значно спрощений [62, с.32].

Тривалість навчання у жіночі училища I розряду була на один рік меншою, ніж тривалість навчання у чоловічих гімназіях, а програми навчання відрізнялися звуженістю. Метою підготовки дівчат в цей період було перш за все виховання матері, дружини, здатної підтримати розмову та вести домашнє господарство. Підготовка до громадської діяльності не була включена в цей перелік, а «кількість жіночих училищ була невелика» [24, с. 306].

Основу змісту сільськогосподарської освіти визначало «Нормальне положення для нижчих сільськогосподарських шкіл» (1883), базуючись на якому, заклади складали навчальні плани, враховуючи особливості регіону, його спеціалізацію та доповнювали його предметами, не передбаченими ним, і самостійно визначали зміст програм. Навчальні плани в школах 1-го розряду й в училищах загального типу включали три розділи. Програма навчання в школах 2-го розряду та практичних школах була значно вужчою [34] (табл. 2.5).

Розділи в навчальних планах в закладах різного типу

Заклад	Розділи		
	Загально-освітній	Допоміжний	Спеціальний
Школи 1-го розряду та училища загального типу	російська мова, коротка історія і географія Росії, Закон Божий	ботаніка, зоологія, фізика, хімія, практична геометрія з землемірством	рільництво, загальне й конкретне тваринництво, садівництво, городництво, бджільництво, законодавство, сільськогосподарська економія і рахівництво
Школи 2-го розряду та практичні школи	деякі загальноосвітні предмети не вивчались	єдиний інтегрований предмет "Пояснення найважливіших законів природи"	інтегрування природничо-наукового й сільськогосподарського змісту та ознайомлення з усіма видами робіт, пов'язаних із вивченням тієї чи іншої галузі сільського господарства

Джерело: [34].

Предмети, які вивчались дівчатами були професійно орієнтованими та виступали підґрунтям для оволодіння учнями професійними знаннями і сприяли розумінню явищ, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом.

Програми зі спеціальних предметів будувалися на основі інтегрування природничо-наукового й сільськогосподарського змісту та передбачали ознайомлення з усіма видами робіт, пов'язаних із вивченням тієї чи іншої галузі сільського господарства [3].

В основі організації навчання в сільськогосподарських навчальних закладах був принцип сезонності. Навчальний рік поділявся на два періоди – зимовий і літній. У зимовий період (жовтень – березень) у першій половині дня проводили теоретичні заняття, у другій – практичні, а в літній період проводились тільки практичні заняття [18, с. 13].

Відповідно до «Нормального положення для нижчих сільськогосподарських шкіл» навчання здійснювалось «переважно

шляхом практичних занять», які поділялися на навчально-практичні, екскурсії та практичні (сільськогосподарські й ремісничі) роботи [18, с. 14].

Отже, у проведені дослідження дозволило виокремити певні закономірності розвитку змісту діяльності закладів жіночої освіти Херсонської губернії наприкінці XIX – на початку XX століття. Серед них варто відзначити урахування національного-релігійного складу учениць; забезпечення національних потреб населення регіону в освіті; залежність змісту освіти від статусу, типу, специфіки закладу освіти та політичної ситуації в країні; збільшення обсягу вивчення дівчатами дисциплін природничо-математичного циклу в рамках програм та планів; наближення рівня освіти дівчат до академічного та забезпечення цим їх права на отримання вищої освіти [39, с.24].

На концепцію виховання в українських жіночих середніх навчальних закладах у XIX – на початку XX ст. вплинув цілий комплекс соціально-економічних, соціально-політичних і соціокультурних чинників (стрімкий розквіт культури, зростання національної самосвідомості, розквіт дворянської літератури, пошук національної ідентичності в діалогах слов'янофілів і західників, поступове посилення соціальної групи різночинців, що тісно співпрацювали між собою [12, с.273].

Провідними чинниками соціально-економічного характеру стали:

- розвиток та вдосконалення промисловості з метою забезпечення потреб флоту та армії;
- прагнення якісно покращити рівень продукції певних галузей народного господарства з метою подальшого його наближення до європейського рівня.

У зв'язку з демократизацією суспільства в кінці XIX – на початку XX століття в Україні виникло багато різноманітних товариств та педагогічних комітетів, що ставили перед собою одну мету – дати освіту

простому населенню країни і бути носіями нової, буржуазно-педагогічної, ідеології [58, с. 300].

Відкриття національних жіночих середніх навчальних закладів у Херсонській губернії сприяло етнічному самоусвідомленню особистості дівчини, що було першоосною виховання патріотичних почуттів, а громадсько-державне самоусвідомлення особистості формувалось під час активної участі вихованок в історичних подіях [12].

Звернення до архівних джерел свідчить, що після початку Першої світової війни, учениці закладів жіночої освіти приймали активну участь у благодійних акціях. Так, дівчата Новобузької гімназії в березні 1913 року збирали кошти для санітарного загону імені Черплева в Сербію [29], у січні 1916 року в цьому ж навчальному закладі було проведено благодійний вечір з метою «...збільшення коштів Просвітницького товариства з відрахуванням 20% на користь Червоного Хреста» [29, арк. 46], гімназисти збирали гроші на створення фонду допомоги дітям, воїнам, покаліченим під час війни [32], у січні 1917 року вони відрахували 613 руб. 45 коп. на потреби Червоного Хреста [там само, с.94]. До різдвяних свят старші гімназистки готували подарунки захисникам Вітчизни – мило, махорку, пряники та вишиті кисети [40, с.30].

З початку ХХ століття політичні події в Росії істотно впливали на зміст навчально-виховного процесу в жіночих навчальних закладах.

У морально-етичному вихованні педагоги спирались на гуманістичні ідеї, що закладалися завдяки релігійному змісту освіти. Зміст морально-етичного виховання дівчат був зумовлений вимогами суспільства, у зв'язку з чим його завданням у жіночій середній школі було формування національної свідомості й самосвідомості учениць, прагнення жити в гармонії з природою, свідомо дисципліна, почуття обов'язку та відповідальності, поваги до старших. Керівники навчальних

закладів об'єднували зусилля для попередження поганого впливу на виховання морально-етичних норм поведінки гімназисток [43].

Трудове та початкове професійне навчання в жіночих середніх навчальних закладах формувало в дівчаток початковий практичний виробничий досвід, який допомагав їм краще оцінити свої здібності, інтереси і остаточно визначитись у виборі професії. Складовою системи трудового виховання була організація їх суспільно корисної та продуктивної праці, особливо важливо, що вона була спрямована на створення матеріальних цінностей. Така продуктивна праця дівчат вдосконалювала їх трудові вміння і навички, привчала їх до трудових зусиль, розвивала їх суспільну активність, волю, дисциплінованість, відповідальність, ініціативу, точність і ретельність. Діти заохочувались до праці не лише особистим прикладом педагогів та вихователів, а й матеріальними винагородами. Наприклад, у 1881 році восьми вихованкам училища була надана грошова винагорода в сумі 285 руб. 72 коп. [69]. У всіх жіночих навчальних закладах Миколаєва, Вознесенська та Нового Бугу викладалося рукоділля, що було необхідно як для виховання, так і для дорослого життя: «набути більше знань у різноманітних рукоділлях, необхідних для жінок у домашньому побуті» [71, арк. 4].

Про охоплення дівчаток корисною справою під час літніх канікул з метою покращання трудового виховання свідчить той факт, що Міністерством народної освіти було видано спеціальний циркуляр, який називався «Про літні практичні заняття учнів з окремих галузей сільського господарства» та передбачав відкриття «...літніх шкіл ручної праці, літніх колоній чи розвідників-натуралістів, практичних інститутів природознавства» [50, арк. 12]. З ученицями проводилися лекції, екскурсії, а навчання було безкоштовним, завдяки такій формі позашкільної роботи дівчата не лише мали активний відпочинок, а й виховувалися серед природи, вчилися її оберігати.

Великим виховним потенціалом у створенні виховного середовища в жіночих середніх навчальних закладах у період з 1870 до 1917 років були шкільні бібліотеки, фонди яких містили художню, богословську літературу, підручники, періодичні видання. У 1864 році бібліотека першої Миколаївської Маріїнської жіночої гімназії мала велику кількість творів художньої літератури. Друковані видання виховували дівчаток, надаючи їм додаткові знання з історії, мистецтва, літератури, а цінним доповненням до друкованого слова були наочні посібники та кольорові ілюстрації: «Міська сім'я вдома», «Селянська сім'я взимку», «Село в святковий день», «На міській вулиці» та багато інших [61].

Окрім книжок, одним з головних захоплень дівчат-старшокласниць у губернських містах Херсонської губернії був театр, соціокультурне значення якого саме в кінці XIX – на початку XX ст. було значним. Як і література, він, з одного боку, відображав соціальні, етичні проблеми епохи, а з іншого – формував громадську думку, був могутнім чинником виховання молодих театралок. Читання, відвідування театру, гімназійне життя, обговорення життєвих проблем з однокласницями сприяли формуванню життєвих цілей, ідеалів гімназисток [28].

Значну роль у системі методів виховання дівчат у закладах жіночої освіти мали заохочення і нагороди за відмінні успіхи та поведінку.

Певний внесок у справу виховання учениць жіночих навчальних закладів зробили громадські бібліотеки. Так, «завдяки працівникам Миколаївської громадської бібліотеки були підготовлені лекції з усіх галузей науки та культури, які читались у приміщенні бібліотеки, у залі міської Думи та Миколаївського відділення російського технічного товариства, у хімічній лабораторії товариства суднобудівних заводів» [50, арк. 49].

Вихованню дбайливого ставлення до природи сприяли свята деревонасаджень, що були проведені у Вознесенській жіночій гімназії у 1901 році та в Миколаєві у 1904 році. У цих святах взяли участь вихованці як жіночих, так і чоловічих закладів освіти. Архівні документи свідчать, що «у Вознесенську це свято відбувалось за участю вихованців жіночих та чоловічих навчальних закладів. У місті Вознесенську свято було проведено на шостому тижні Великого посту, а Міська управа виділила місце під деревонасадження» [47, с. 49-50]. Свято деревонасаджень у Миколаєві було проведено 15 травня 1904 року. У ньому взяли участь учениці приватної гімназії Штукенберг, шкіл писемності, другої жіночої гімназії, Маріїнської жіночої гімназії, учні залізничного училища, Олександрійського реального училища, міського шестикласного училища, міських початкових училищ, портової ремісничої школи та інших закладів освіти.

Виняткову роль в естетичному вихованні в жіночих середніх навчальних закладах відігравали предмети естетичного циклу: малювання, співи, музика, танці. На розв'язання завдань естетичного виховання була спрямована позакласна робота з дівчатками, а крім бесід, лекцій, тематичних вечорів, відвідування театру, активною була участь вихованок у діяльності клубів любителів мистецтв, у музично-літературних гуртках [50, с.22].

З метою забезпечення умов статевого виховання педагоги жіночих навчальних закладів планували виховні заходи для спілкування дівчат з хлопцями, проводячи більшість гімназійних вечорів спільно з чоловічими навчальними закладами. 14 березня 1904 року в залі Зимового морського зібрання був влаштований музично-літературний вечір, у якому взяли участь учениці 2-ї жіночої гімназії та приватного Олександрійського реального училища міста Миколаєва. Захід був платний, з метою підтримки армії та флоту, а в програмі звучали

музичні твори Чайковського, вірші поетів: Жуковського, Плещеєва, Нікітіна та багатьох інших [51, с. 5].

Дослідження показало, що навчально-виховний процес в єпархіальних жіночих училищах здійснювався відповідно до законодавчих актів, циркулярних вказівок Святого Синоду і рекомендацій навчального комітету, які включали такі досягнення психолого-педагогічної думки, як врахування вікових та індивідуальних особливостей, дидактичні принципи навчання, розвиток навичок самоосвіти, визначаюча роль особистості наставника. Добре спланована організація позаурочної роботи в умовах напівзакритого навчального закладу не лише розвивала здібності й інтереси, відповідала запитам учениць, але й допомагала цілеспрямовано готувати дівчат до їх майбутнього життя у ролі як дружини священика, так і вчительки початкової школи. Для досягнення виховних цілей велика увага приділялась організації гурткової роботи: іконописанню, золотощвейному мистецтву, шиттю взуття, садівництву, городництву, медицині та гімнастиці [51].

Організація масових форм позаурочної роботи, таких як літературні вечори, читання, вокально-літературні ранки, виставки, екскурсії, обговорення змісту різних журналів і газет, сприяла практичному засвоєнню основних цінностей вихованок в єпархіальних навчальних закладах: взаємодопомога, милосердя, дружелюбність, ввічливість, пошана і чуйність по відношенню до оточуючих.

Аналізуючи стан виховної роботи в жіночих середніх навчальних закладах Херсонської губернії в позаурочний час, треба зазначити, що на нього вплинули історичні події початку ХХ ст. – революція 1905 року, Перша світова війна, революційні перевороти 1917 року: «У 1875 році Циркулярна пропозиція д. Міністра Народної Освіти, якою не дозволяється в приміщеннях жіночих навчальних закладів відомства Міністерства Народної Освіти влаштування будь-яких публічних

спектаклів, літературних читань ні в навчальний, ні в поза навчальний час, за винятком тільки таких зібрань, які влаштовуються самим начальством цих закладів за участю учнів і учениць у них з педагогічними цілями» [67, с. 10].

Усі ці заходи дали певні результати, але на нетривалий час, оскільки у країні назрівали нові революційні події, у вирішенні яких у 1917 році було скасовано всі правила та вимоги до учнів та вчителів: «при прийомі до навчального закладу... відмінюється надання відомостей про політичну благонадійність» [76, с. 150].

Таким чином, заклади освіти для дівчат мали велике значення для формування життєвих цінностей, духовного світу жінок, соціалізації та формування гармонійно розвиненої особистості. Незважаючи на належність до різного соціального стану, різний матеріальний статок, учениці складали особливий колектив, який був об'єднаний спільними заняттями та віком. Розподіл цієї соціо-вікової групи проходив відповідно до ідейних позицій дівчат, їх інтересів та психологічних особливостей, але гімназистки цінували можливість спілкування, демократизм (хоча необхідно пам'ятати про відносність цього поняття в класовому суспільстві). Найбільшою перевагою гімназій було забезпечення рівності дівчат: для всіх діяли однакові правила та умови, яких мали дотримуватись всі дівчата. Це забезпечувало рівноправність дівчат в умовах закладів освіти. Отже, внутрішній духовний світ учениць гімназій на межі XIX – XX століть відобразив боротьбу культур – старої патріархальної і нової буржуазної. Старі і нові цінності як у суспільстві, так і в уявленнях гімназисток були об'єднані, визначаючи свого роду патріархально-буржуазний культурний конгломерат.

ВИСНОВКИ

Результатом пошуку та комплексного аналізу архівних джерел і науково-педагогічної літератури стало всебічне дослідження питання становлення та розвитку жіночої освіти в Херсонській губернії кінця XIX – початку XX століття. Це дозволило зробити такі висновки.

1. Рівень наукової розробки теми доводить, що історія розвитку освіти дівчат в Херсонській губернії кінця XIX – початку XX століття є актуальною проблемою сьогодення, адже незважаючи на часткову дослідженість існує багато аспектів, які все ще є актуальними.

Уточнено сутність поняття «жіноча освіта», яка трактована як самостійна освітня галузь, яка обумовлена нерівноправним становищем дівчат у суспільстві; процес засвоєння ученицями жіночої статі систематизованих загальноосвітніх знань, умінь і навичок; процес формування всебічно розвиненої, гармонійної особистості жінки; підготовка учениць до виконання функції матері, дружини, до участі в соціально-економічному, політичному, культурному житті суспільства.

2. Аналіз розвитку освіти дівчат в Херсонській губернії виявив наступні передумови: соціальні (урядові реформи в галузі освіти, ініціатива громад, земств і педагогів, якими було закладено концептуальні основи жіночої середньої освіти в Херсонській губернії, провідними принципами якої стали системність, наступність, гуманітаризація, демократизація, варіативність); історичні (розвиток жіночої освіти уповільнювався за рахунок підпорядкування Російському уряду Херсонської губернії); соціально-культурні – поліетнічність регіону, яка зумовила різні погляди на важливість освіти та виховання жінок; високий авторитет жінки-матері в соціальному інституті української сім'ї; активізація громадської ініціативи.

Виокремлено періодизацію розвитку жіночої середньої освіти в Херсонській губернії кінця XIX – на початку XX століття та виокремлено

провідні чинники: I період – 1870–1900 рр. (активний вплив суспільно-педагогічного руху на підтримку освіти дівчат, приватна та громадська ініціатива щодо відкриття різних типів шкіл для дівчат; позитивний вплив земств на розвиток жіночої освіти; посилення уваги до освіти дівчат національних утворень губернії; формування державної системи жіночої освіти); 1900–1917 рр. (посилення уваги громадськості до жіночої освіти; послаблення релігійного змісту освіти дівчат, законодавче регулювання в Херсонській губернії та відкриття закладів жіночої професійної освіти; посилення тенденції спільного навчання дівчат та хлопців).

3. Розкрито деякі регіональні особливості діяльності закладів освіти Херсонської губернії кінця XIX – початку XX століття.

У процесі наукової розвідки досліджуваної проблеми нами з'ясовано, що в Херсонській губернії функціонували такі типи жіночих шкіл: початкові школи (прогімназії, дяківські школи, парафіяльні училища), гімназії (міністерські, Маріїнські, приватні), єпархіальні жіночі училища, інститути шляхетних дівчат.

Охарактеризовано зміст, форми та методи освітньої діяльності в різних типах жіночих закладів освіти Херсонської губернії. Створена в 60-х роках XIX століття відкрита всестанова жіноча середня школа стала першим в Російській імперії здобутком суспільних освітніх зусиль. Вона стала принципово новою соціально-педагогічною моделлю побудови жіночої освіти, яка відкинула три основні установки всієї попередньої державної політики в цій сфері, а саме: жорстку становість, закритий характер навчальних закладів і повне позбавлення впливу на них громадськості.

Актуалізовано та вказано перспективи використання педагогічного досвіду організації жіночої середньої освіти XIX століття у сучасних умовах.

Зазначено, що історичний досвід має для сучасності особливу актуальність не лише в тому, що жіноча середня школа посіла особливе

місце в системі народної освіти, мала свої цілі, статус, відомчу належність, особливості організації, управління, функціонування, але й у зв'язку зі зверненням нашого суспільства до витоків духовності, милосердя, відродження різних громад і організацій, навчальних закладів різних типів, що ставлять перед собою мету виховати повноцінних членів суспільства, готових до самостійного життя, здатних одержувати в навчальних закладах практичну і професійну підготовку, а надалі стати висококваліфікованими фахівцями.

У цілому проведене дослідження дозволило зробити висновок, що специфіка прояву загальноросійських тенденцій розвитку жіночої середньої освіти в Херсонській губернії (кінець XIX – початок XX ст.) обумовлена, перш за все, регіональними особливостями: регіональними ціннісними пріоритетами сфери освіти і виховання, становим складом Херсонської губернії, прогресивним характером діяльності земств у галузі жіночої середньої освіти, традиціями освітньої практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. В. Вибірковий метод в історико-педагогічному дослідженні. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка*. Луганськ, 2003. № 4. С. 6–14.
2. Алешинцев И. История гимназического образования в России (XVIII и XIX века). СПб: Тип-ия О. Богдановой, 1912. 346 с.
3. Аніщенко О. В. Розвиток професійної жіночої освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. К., 2000. 20 с.
4. Антология педагогической мысли в России первой половины XIX века (до реформы 60-х гг.) / сост. П. А. Лебедев. Москва: Педагогика, 1987. 558 с.
5. Атестаты про окончание училищ. *ДАХО (Державний архів Херсонської області)*. Ф. 21. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 4.
6. Бабіна О. Становлення та розвиток гімназійної освіти в Україні (в кінці XIX – на початку XX століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2000. 199 с.
7. Белый Д. В. Херсонские украинцы в 1917 году. Херсон: Библиот. альманаха «Константа», 1995. Вып. 3. 65 с.
8. Бититок В. Из истории женского образования в России. *Образование*. 1896. № 10. С. 51-52.
9. Бобров В. В. Розвиток гімназій на Півдні України (XIX – початок XX ст.). *Рідна школа*. 1998. № 1. С. 78-79.
10. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939. К.: Либідь, 1995.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.

12. Велицин А. А. Немецкие колонии на Юге России. *Русский вестник*. 1890. № 2. С. 257–299.
13. Вессель Н. Х. Начальное образование и народные училища в Западной Европе и России. *Русская школа*. 1890. № 9/10. С. 46–49.
14. Вірченко В. В. Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861 – 1920 рр.): дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01. К., 2006. 207 с.
15. Водотика С. Г. Історія Херсонщини XIII–XIX ст.: навчальний посібник. Херсон: Айлант, 2003. 160 с.
16. Всеобщее образование в России: сб. статей / Л. Н. Блинов, Н. П. Богданов, Н. Ф. Бунаков и др. Москва, 1902.
17. Гармиза В. Подготовка земской реформы 1864 года. Москва: Изд-во МГУ, 1957. 264 с.
18. Гончар М. В. Розвиток нижчої професійної освіти на Півдні України у II половині XIX – початку XX століття: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2016. 19 с.
19. Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття». Київ: Райдуга, 1994. 61 с.
20. Днепров Э. Д. Российское образование в XIX – начале XX века: в 2-х т. Т. 2. Становление и развитие системы российского образования (историко-статистический анализ). Москва: Мариос, 2011. 672 с.
21. Днепров Э. Д., Усачева Р. Ф. Среднее женское образование в России. М.: Дрофа 2009. 410 с.
22. Добровольська В.А. Історія жіночої освіти Півдня України (1901-1910 рр.): автореф. дис ... канд. іст. наук : 07.00.01. Дніпропетровськ : Б.в., 2006. 20 с.
23. Драгоманов М. П. Народные школы на Украине. Женева: Громада, 1877. 152 с.

24. Драч О. О. Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: монографія; науковий редактор проф. В. В. Калініченко; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси : «Вертикаль», ПП Кандич С. Г., 2011. 532 с.
25. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с. Акад. пед. наук України.
26. Євтух М. Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня у формі наук. доповіді д. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». К., 1996. 70 с.
27. Єршова Л.М. Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець ХVІІІ - початок ХХ століття): Дис...канд. пед. наук: 13.00.01. Інститут педагогіки АПН України. К., 2002. 307 с.
28. Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858 – 1905 / издание Департамента народного просвещения. СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1905. 139 с.
29. Журнал приёма в Бериславскую гимназию М. Д. Парамоновой (1906 – 1916). ДАХО. Ф. 21. Оп. 1. Спр. 2. 188 арк.
30. Зеленицкий К. Записки по пути до Херсонской губернии. *Вестник имп. Русского географического общества*. 1857. Ч. 21, кн. 6, отд. 2. С. 200–277.
31. Зинченко Н. Женское образование в России: исторический очерк. СПб., 1902. 46 с.
32. Иванович В. Народное образование в России по последним данным. *Вестник образования*. 1906. №6. С. 94.
33. Историческая записка Херсонской Мариинской женской гимназии съ 1867 г. по 1-е января 1881 г. Херсон : Тип. Л. Л. Горбунова, 1882. С. 53-54.

34. Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865–1899 годы: в 3 т. Херсон: Издание Херсонской Губернской Земской Управы, 1906. Т. 3. С. 85.

35. История педагогики: учебное пособие для студентов пед. институтов / под ред. М. Ф. Шабаевой и др. Москва: Просвещение, 1982. 462 с.

36. Історія міст Української РСР. Херсонська область / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) та ін.. Київ: Голов.ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1972. 687 с.

37. Каптерев П. Ф. О народном образовании. *Образование*. 1902. № 7-8.

38. Константинов Н. А., Медынский Е. Н., Шабаева М. Ф. История педагогики. Москва: Просвещение, 1982. 447 с.

39. Кохановська О. В. Теорія і практика розвитку природничо-математичної освіти дівчат у навчальних закладах України (XIX – початок XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступення д-ра пед. Наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2019. 35 с.

40. Краткий обзор внешкольного образования в Херсонской губернии за 1914 год. Херсон: Типо-лит. С. Н. Ольховикова и С. А. Ходушина, 1916. 44 с.

41. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1913 год. Херсон: Типо-лит. С. Н. Ольховикова и С. А. Ходушина, 1915. 259 с.

42. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1898 г. Херсон: Изд. Херсон.губерн. зем. управы, 1902. 90 с.

43. Куліш Н., Сінкевич Є. Розвиток освіти в Херсонській губернії наприкінці XIX – на початку XX століття. *Південний архів. Іст. науки* : зб. наук. праць. X. : Айлант, 2001. Вип. IV. С. 140 – 152.

44. Левассер Э. Народное образование в цивилизованных странах / за ред. Г. Фальбока и В. Чарнолуского. СПб.: Изд-во О. Н. Поповой, 1898. 263 с.
45. Литвиненко О. М. Жіноча середня освіта в Херсонській губернії (кінець XIX – початок XX століття) : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград : Б.в., 2011. 20 с.
46. Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России (1865–1880 гг.). СПб: Тип. М. М. Стасюлевича, 1901. 647 с.
47. Маркевич А. И. История Малороссии: в 5 т. Москва : Тип. Августа Семена, 1842-1843.Т.1. 1842. 387 с.
48. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Херсонская губерния / сост. А. Шмидт. Санкт-Петербург: Тип. Калиновского, 1863. Ч. 2. 1022 с.
49. Материалы по делу народного образования в Херсонском уезде. Обзор деятельности Земства Херсонского уезда в деле народного образования в период времени 1865–1874 гг. Херсон: Изд. Херсонского уездного земства, 1875. 217 с.
50. Миколаївський міський статистичний комітет, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії. *Держархів Миколаївської області*. Ф. 239. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 12-13, 22, 49.
51. Мінць М. О. Розвиток початкової освіти на Півдні України (1861 – 1917рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Миколаївський держ. гуманітарний ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2007. 256 с.
52. Начальное народное образование в России: в 4 т. / под ред. Г. А. Фальборка, В. И. Чарнолуского. Санкт-Петербург: Тип. «Народная польза», 1900. Т. 1. 407 с.
53. Об открытии в г. Херсоне женской гимназии. *Державний архів Одеської області (ДАОО)*. Ф. 1. Оп. 196. Л. 66 об.: Д. 798 (1858 г.). 7 арк.

54. Обзор деятельности Херсонского уездного земства по народному образованию за 1865–1895 годы. Херсон: Тип. О. Д. Ходушиной, 1896. 19 с.

55. Обзор Херсонской губернии за 1897 год. Приложение к Всеподданнейшему отчету Херсонского Губернатора. Херсон, 1898. С. 63.

56. Общий отчет Елисаветградской уездной земской управы за 1502 г. Елисаветград, 1903. С. 254.

57. Отчёт директора народных училищ Херсонской губернии о состоянии училищ дирекции в 1890 году. *Сборник Херсонского земства*. 1891. №7 (июль). Херсон, 1891. С. 18; *Херсонские епархиальные ведомости*. 1901. № 22. 15 ноября. С. 764-765.

58. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР, вторая половина XIX в. / отв. ред. А. И. Пискунов. Москва: Педагогика, 1976. 600 с.

59. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР, конец XIX – начало XX в. / отв. ред. Э. Д. Днепров. Москва: Педагогика, 1991. 448 с.

60. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад; редкол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. Москва: Большая Российская энциклопедия, 2003. 528 с.

61. Переписка о частном женском образовании. *ЦДІА України*. Ф. 707. Оп. 87. Спр. 6516. 14 арк.

62. Положення, звіт про навчальну діяльність трирозрядних морехідних класів та листування з Міністерством фінансів, губернським з військового обов'язку присутності про надання свідоцтва на відстрочення від військового обов'язку; виділення коштів на утримання морехідних класів, 1879 р. *ДАХО*. Ф. 212. Херсонське морехідне училище далекого плавання Міністерства торгівлі і промисловості. 1872–1919 рр. Оп. 1. Спр. 6. 83 арк.

63. Преображенский А. Историческая записка Херсонской Мариинской женской гимназии с 1867 г. по 1-ое января 1881 г. Херсон, 1881.

64. Про освіту: Закон України. Київ: Генеза, 1996. 36 с.

65. Рижкова М.С. Розвиток освіти жінок у Харківській губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.01. Мелітополь : Б.в., 2011. 20 с.

66. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902). Санкт-Петербург: Министерство Народного Просвещения, 1902. 785 с.

67. Рябовол Л. Т. Розвиток земської освіти в Херсонській губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Криворіз. держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2001. 20 с.

68. Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания за 1900–1914 года. Херсон, 1918. 1249 с.

69. Слюсаренко Н. В. Народна освіта в Херсонській губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції (16–17 вересня 2016 р.) / упоряд. М. В. Гончар. Каховка; Херсон: Гілея, 2016. С. 141–143.

70. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.: сторінки історії: монографія. Одеса : Астропринт, 1998. 408 с.

71. Списки й відомості про навчальні заклади і про склад учнів та учителів, 1911 р. *ДАОО*. Ф. 42: Канцелярія попечителя Одеського учбового округу. 1834–1920 рр. Оп. 35. Спр. 1407. 345 арк.

72. Указ Екатеринославской духовной консистории об открытии приходских духовных училищ в г. Херсоне и Екатеринодаре. 16.08.1818–2.02.1820. *ДАХО*. Ф. 207. Оп. 1. Д. 1288. Арк. 1–8, 81.

73. Фальборк Г.А., Чарнолуский В. И. Настольная книга по народному образованию. Санкт-Петербург, 1889–1904. Т. 1–4.

74. Херсонский ежегодник: иллюстрированный адрес-календарь на 1904 год. Одесса: Издание Вл. Ленского и К°, 1903. С. 54, 59, 60, 65, 73.

75. Шмидт А. А. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Херсонская губерния. Санкт-Петербург, 1848.

76. Шушара Т.В. Развитие женского образования в Таврической губернии (XIX – начало XX века): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Республиканское высшее учебное заведение Крымский гуманитарный ун-т. Ялта, 2006. 215 с.

77. Щетина Т. П. Розвиток освітньої мережі Херсонської губернії (XIX – початок XXст.). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. Вип. 41. С. 308–315.*

78. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Херсонская губерния. URL: <mailto:support@academic.ru>

79. Яковишина Т.В. Організація педагогічної взаємодії у жіночих гімназіях Волині як умова соціального становлення учениць (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Ганочко Євгена Андріївна
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичного поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування.
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність осіб, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статеву чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підробляти документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійсненні впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символію університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягти власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

20.05.2020
(дата)

(підпис)

Ганочко Є. А.
(ім'я, прізвище)

Додаток Б

Карта Херсонської губернії (укладач Ю. М. Шокальський)

Джерело: [78].

Додаток В

Карта закладів освіти Херсонської губернії станом на 1885/86 рік

Джерело: [71].

Додаток Г
Формування мережі жіночих середніх навчальних закладів
Херсонської губернії кінця XIX – початку XX століття

Місто	Рік відкриття	Типи жіночих навчальних закладів
<i>Херсонський повіт</i>		
Херсон	1867	Державна Маріїнська гімназія
	1867	Маріїнсько-Олександрівська прогімназія, з 1898 – II Маріїнсько-Олександрівська гімназія
	1904	Жіноче приватне семикласне першорозрядне училище Г. Каліте (1905 – жіноча п'ятикласна прогімназія; 1906 – жіноча шестикласна прогімназія; 1908 – III жіноча гімназія)
	1905	Приватне підготовче училище В. Марченко для дівчат і хлопців (1911 – приватна жіноча гімназія)
Миколаїв	1863	Миколаївська (Маріїнська) 1-а жіноча гімназія
	1883	Миколаївська 2-а громадська жіноча гімназія
	1898	Друга жіноча гімназія
	1904	Гімназія С.Г.Зінової (з 1913 року – Миколаївська 3-я жіноча гімназія)
	1908	Миколаївська приватна прогімназія Рабінович
	1917	Миколаївська жіноча гімназія товариства батьків
<i>Одеський повіт</i>		
Одеса	1868	Маріїнська жіноча гімназія (1858 – трикласний жіночий пансіон пані фон Огліо; 1862 – шестикласна жіноча гімназія; 1867 – жіноча громадська міська гімназія)
	1869	Гімназія пані Тровей (пізніше Чаушанської, потім О. Пашковської)
	1876	Гімназія О. Бухтєєвої (згодом жіноче комерційне училище)
	1892	Приватна жіноча гімназія О. Піллер
	1892	Жіноча гімназія С. А. Куракиної-Текелій
	1870	Реформування міського дівочого училища в прогімназію
<i>Єлисаветградський повіт</i>		
Єлисаветград	1869	Жіноче училище реорганізовано з 2-го у 1-й розряд (24-го травня 1870 року – перейменовано в Єлисаветградську суспільну шестикласну жіночу гімназію, з 1874 року гімназія стала семирічною)
Вознесенськ	1876	Вознесенська жіноча гімназія

Джерело: [77, с. 310].

Додаток Д

Жіночі навчальні заклади м. Миколаєва на 1 січня 1872 р.

Навчальний заклад	Число учнів	Число вчителів
Маріїнська жіноча гімназія з педагогічним відділенням і підготовчим класом	191	16
Жіноча прогімназія з підготовчим класом	56	5
Приватні навчальні заклади		
Жіночий пансіон Панферової (училище 1-го розряду)	28	15
Жіночий пансіон Сосновської і Таршинської (на ступені училища 2-го розряду)	75	15

Число учнів в Миколаївських навчальних закладах у 1873 р.

Навчальний заклад	Число учнів	Число вчителів
Миколаївська Маріїнська жіноча гімназія з підготовчим класом	255	21
Миколаївська жіноча прогімназія з підготовчим класом	65	8

Кількість дівчат в Миколаївських навчальних закладах у 1874 р.

Навчальний заклад	Число учениць
Жіноче училище 1 розряду Панферової	104
Жіноче училище 2 розряду Барковської	16

Джерело: [50].

Додаток Е

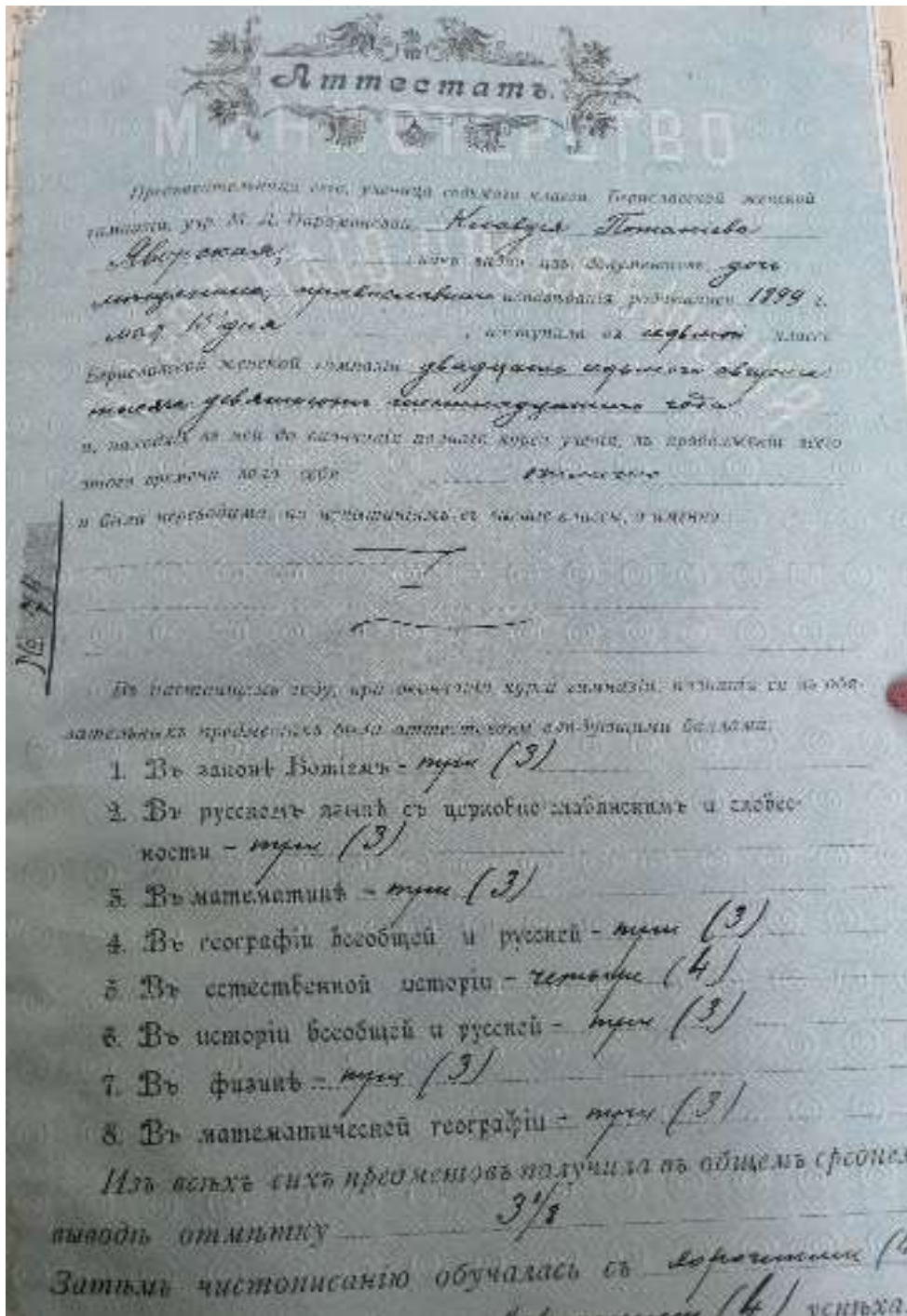
**Заклади освіти, які знаходяться у віданні Миколаївської дирекції
відомства Міністерства народної освіти (станом на 1870 рік)**

	Кількість навчаль- них закладів	Число викла- дачів	Число учнів		
			Чолов.	Жінок	Разом
Миколаївська реальна гімназія з 7-а паралельними відділеннями	1	21	480	-	
Миколаївське повітове училище з підготовчим класом	1	6	42	-	
При ньому педагогічні курси для приготування вчителів у народні училища	1	-	21	-	
Миколаївська Маріїнська жіноча гімназія з педагогічним (класом) відділенням	1	10	-	173	
Миколаївська жіноча прогімназія з підготовчим класом	1	7			
Приватне чоловіче училище 2-го розряду	1	5	41	-	
Приватне жіноче училище 2-го розряду	2	9	-	68	
Приватне училище 2-го розряду для обох статей	1	6	29	17	46
Училище 3-го розряду для обох статей (школи писемності)	20	51	1300	-	1300
Приватний південно-слов'янський пансіон, який утримувався Мінковим (входить до складу гімназії)	1		70		
Єврейська толмудтора	1	5	46	-	
Єврейська хедер, яке утримувалося меламедами	22	22	192	-	
Разом	53	442	2131	258	2389

Джерело: [50].

Додаток Ж

Атестат про закінчення Бериславської жіночої гімназії (1899 р.)

Джерело: [5].

Додаток 3

Звіт про стан Вознесенської жіночої гімназії за 1902 рік

Вознесенская женская гимназія открыта въ 1876 году, въ составѣ 2-хъ классовъ; въ настоящее время, со 2-й половины 1902 г., состоитъ изъ 7-ми классовъ основныхъ и одного пригготовительнаго.

Въ теченіе отчетнаго года поступило 75 учениць, окончило курсъ—выбыло до окончанія курса по домашнимъ обстоятельствамъ 29, исключено по распоряженію учебнаго начальства—.

Ко времени производства годовыхъ испытаній въ гимназіи состояло 184 ученицы, изъ числа коихъ:

въ пригготовительномъ классѣ	.	28
» I	»	32
» II	»	34
» III	»	37
» IV	»	17
» V	»	23
» VI	»	13
	<hr/>	
Всего .	.	184

По вѣроисповѣданіямъ

(къ 1 января 1903 г.):

Православныхъ	.	110
Римско-католиковъ	.	4
Лютеранъ	.	14
Иудеевъ	.	97
Прочихъ исповѣданій	.	1

По сословіямъ:

Дѣтей духовнаго званія	.	11
» дворянъ и чиновниковъ	.	32
» городскихъ обывателей	.	153
» крестьянъ	.	24
» иностранно-подданныхъ	.	6

Додаток К
Освітній рівень вчителів церковних шкіл

Закінчили курс	Церковно-парафіяльні школи						Школи грамоти				
	Священники	Диякони	Псаломщики	Вчителі	Вчительки	Загалом	Диякони	Псаломщики	Вчителі	Вчительки	Загалом
Духовної семінарії і академії	-	-	9	12-	-	21	-	6	1	-	7
Учительської семінарії	-	3	7	10	-	20	6	3	3	-	12
Світських середніх навчальних закладів	-	-	-	-	4	4	-	-	1	4	5
Єпархіальні жіночі училища	-	-	-	-	46	46	-	-	-	15	15
Мають звання вчителя	-	5	21	21	14	61	3	6	5	5	19
Закінчили прогімназії і педагогічні курси	1	-	-	-	18	19	-	-	1	9	10
Закінчили духовні училища	-	2	12	4	-	18	1	12	3	-	16
Не закінчили курс навчання:											
Духовної семінарії	1	8	20	5	-	34	4	22	2	-	28
Учительської семінарії	-	2	4	3	-	9	1	5	3	-	9
Світських середніх навчальних закладів	-	-	-	2	3	5	-	1	2	3	6
Єпархіальні жіночі училища	-	-	-	-	2	2	-	-	-	3	3
Духовні училища	-	5	20	2	-	27	3	22	12	-	37
Початкові навчальні заклади	-	-	9	48	14	71	-	12	49	12	73
Домашньою освітою	-	2	22	13	6	43	6	29	101	14	150
Загалом	2	27	124	120	107	380	24	118	183	65	390

Джерело: [57].